

AUTEURS

RENÉ BROEKROELOFS

ANOUK VISSER

JOEY POERWOATMODJO

JAYANTI LALJI

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

APRIL 2020

WERKZAME ELEMENTEN IN DE PREVENTIE VAN RECIDIVE
BIJ EX-GEDETINEERDE MIGRANTENJONGEREN

Herhaling voorkomen

Inhoud

Samenvatting met overzicht werkzame elementen.....	3
1. Inleiding	11
2. Verklarende factoren en oorzaken	17
2.1 Individuele factoren.....	17
2.2 Factoren in de directe omgeving.....	17
2.3 Factoren op het niveau van de samenleving	19
3. Wat werkt bij preventie van recidive?	21
3.1 Individuele werkzame elementen.....	21
3.2 Werkzame elementen in de directe omgeving	28
3.3 Werkzame elementen op het niveau van de samenleving.....	32
4. Ten slotte.....	34
Geraadpleegde literatuur	36
Bijlage 1 Leidraad interview	42
Bijlage 2 Toestemmingsformulier	44

Samenvatting met overzicht werkzame elementen

Het feit dat jongeren met een migratieachtergrond vaker dan gemiddeld in de criminaliteit terechtkomen, zorgt al jaren voor hoofdbreken. Ook de recidive onder ex-delinquenten met een migratieachtergrond is relatief hoog (Dienst Justitiële Inrichtingen, 2016; Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, 2017). Zowel vanuit het perspectief van de maatschappij als vanuit het perspectief van de jongeren zelf is het van groot belang dat de vicieuze cirkel van criminaliteit bij deze jongeren doorbroken wordt. Er zijn weinig interventies die specifiek gericht zijn op ex-delinquenten met een migratieachtergrond. Om meer kennis te krijgen over 'wat werkt' voor deze doelgroep kwam de volgende vraag vanuit de praktijk naar boven, welke ook beantwoord wordt in deze publicatie:

Welke specifieke werkzame elementen dragen bij aan het voorkomen van recidive van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond?

Tijdens het onderzoek bleek dat er vooral veel literatuur te vinden is die in meer algemene zin betrekking heeft op het voorkomen van marginalisering en criminaliteit. Bovendien gaat het daarbij ook niet altijd om factoren die specifiek voor jongeren met een migratieachtergrond gelden, maar wel ook bij hen spelen. Al deze inzichten zijn verwerkt, waarbij zoveel mogelijk is ingezoomd op dat wat specifiek bekend is over het voorkomen van recidive van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond.

METHODE

Deze publicatie bestaat uit een praktijkgedeelte en een literatuurgedeelte. Voor het praktijkgedeelte hebben interviewers diepte-interviews gehouden met experts en professionals die met deze doelgroep werken. De interviewers hebben in totaal vijftien mensen geïnterviewd, op basis van een doelbewuste steekproef. We hebben gericht gezocht naar experts en professionals die kennis of expertise hebben op het gebied van het onderwerp van deze studie en/of concrete werkervaring hebben met de maatschappelijke begeleiding van jongvolwassen ex-delinquenten met een migratieachtergrond.

Om toegang te krijgen tot Nederlandse en internationale literatuur, hebben we de open toegankelijke database Google Scholar gebruikt. De Nederlandse literatuur is gebruikt om de Nederlandse context te duiden, de (omvangrijker) internationale literatuur geeft meer inzicht in theorieën en empirisch onderzoek over werkzame elementen. In de eerste plaats hebben we gezocht naar wetenschappelijke studies die zijn gepubliceerd in peer reviewed journals. Daarnaast hebben we via de databank Effectieve sociale interventies en de website justitieinterventies.nl gezocht op (erkende) interventies voor ex-gedetineerde jongeren en jongvolwassenen met een migratieachtergrond.

DOELGROEP

Het onderzoek was specifiek gericht op jongeren en jongvolwassenen met een migratieachtergrond. In de Nederlandse context gaat het daarbij vooral om Marokkaans-Nederlandse jongeren, Turks-Nederlandse jongeren, Surinaams-Nederlandse jongeren en jongeren afkomstig uit de voormalige Nederlandse Antillen en Aruba.

VERKLARENDE FACTOREN EN OORZAKEN VAN CRIMINALITEIT

Door factoren te achterhalen die recidive veroorzaken, wordt duidelijk welke factoren aangepakt moeten worden om recidive te voorkomen. In dit onderzoek is gekeken naar individuele factoren (zoals onvoltooide ontwikkeling en zelfcontrole), factoren in de directe omgeving (zoals opvoeding, afwezigheid van rolmodellen, fysieke omgeving, gelegenheid tot criminaliteit) en factoren op het niveau van de samenleving (zoals discriminatie, labeling en ongelijke kansen op de arbeidsmarkt). Hoewel deze laatste categorie van groot belang is, komt deze in dit rapport minder uitgebreid aan bod. De reden daarvoor is dat interventies die gericht zijn op het voorkomen van recidive doorgaans vooral gericht zijn op het individu en de naaste omgeving, en niet zozeer op belangrijke zaken als kansen op de arbeidsmarkt.

WERKZAME ELEMENTEN: DE BEVINDINGEN

Op basis van literatuuronderzoek en interviews met mensen uit de praktijk, hebben we zogeheten 'werkzame elementen' geformuleerd. Dit zijn elementen waarop ingezet kan worden om recidive van jongeren en jongvolwassenen met een migratieachtergrond te voorkomen.

In onderstaand overzicht volgen we de indeling in individuele elementen, elementen in de directe omgeving en elementen op het niveau van de samenleving.

INDIVIDUELE WERKZAME ELEMENTEN

WERKZAAM ELEMENT

Aansluiting vinden en maatwerk bij de nazorg

WAT IS HET?

Door zo goed mogelijk aan te sluiten bij wat de jongere nodig heeft en maatwerk te leveren in de nazorg, wordt de kans op recidive verkleind.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:

- een specifieke nazorgleidraad op te stellen waarin de jongere als individu centraal staat;
- rekening te houden met verschillende leefgebieden van de jongere (denk aan: baan, opleiding, huisvesting en gezondheidszorg);
- tijdig te beginnen met het nazorgtraject;
- eerst in te zetten op de relatie met de ex-gedetineerde door outreachend te werken en actief te luisteren naar het verhaal van de jongere of jongvolwassene;
- nazorg na detentie te organiseren op basis van de behoefte en de aanwezige problematiek;
- te zorgen voor goede samenwerking tussen organisaties die betrokken zijn bij de nazorg;
- tegemoet te komen aan de behoefte van jongeren aan praktische begeleiding bij het oppakken van activiteiten, denk aan hulp bij solliciteren en schuldsanering of inschrijven bij scholen;
- zo ver als mogelijk de regie van de hulpverlening bij de jongere zelf laten;
- zich bewust te zijn van het eigen referentiekader, soms zorgt het eigen kader ervoor dat het lastig is om aansluiting te vinden bij de jongere of jongvolwassene;

- te investeren in een vertrouwensband en een kwalitatief sterke relatie, daardoor kan een professional/vrijwilliger meer met de ex-gedetineerde bereiken;
- gebruik te maken van positieve rolmodellen om aansluiting te vinden (zie ook het werkzame element 'de inzet van een positief rolmodel').

WERKZAAM ELEMENT

Rekening houden met de migratieachtergrond van de jongere

WAT IS HET?

Wanneer de normen en waarden en het taalgebruik van ex-gedetineerde en professional uiteenlopen, is het van belang hier bewust van en sensitief voor te zijn. Dit vergroot de kans dat hulpverlening aanslaat.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:

- een maatje in te zetten. Een maatje met eenzelfde achtergrond heeft toegevoegde waarde, omdat die zich doorgaans beter kan inleven in de leefwereld van de ex-gedetineerde jongere (zie ook het werkzame element 'de inzet van een positief rolmodel');
- aandacht te hebben voor diversiteit. Diversiteit onder professionals kan helpen om vanuit verschillende invalshoeken naar hulpverlening te kijken;
- sensitief te zijn voor de verschillende factoren zoals taal, normen en waarden.

WERKZAAM ELEMENT

De inzet van een positief rolmodel

WAT IS HET?

Rolmodellen zijn mensen die het goede voorbeeld geven, iemand waarmee de ex-gedetineerde zich kan identificeren. Positieve rolmodellen dragen bij aan het ontwikkelen van zelfreflectie om zo de eigen kracht te versterken. Mogelijke rolmodellen zijn mensen uit de familie van de jongere, of bijvoorbeeld een imam, een bekend persoon, of een maatje met een vergelijkbare culturele achtergrond.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen met dit werkzame element werken door:

- rolmodellen in te zetten. Een rolmodel moet gezag hebben maar tegelijkertijd gelijkwaardig aanvoelen;
- te zorgen voor balans in de relatie. De jongere moet een zekere mate van respect hebben voor het rolmodel, enigszins naar het rolmodel opkijken. Het is belangrijk dat er een goede balans is tussen 'gelijkwaardigheid' en 'opkijken naar';
- uit te gaan van een gedeelde basis. Er moet een basis zijn met waarden en normen waarin de jongere en het rolmodel zich kunnen vinden;

- te herkennen en erkennen, dat is voor de jongere van belang;
- positieve ervaringen van het rolmodel te benutten. Een rolmodel kan advies geven of meepraten over het opgroeien en leven in Nederland. Dit kan de jongeren weer hoop en een toekomstperspectief geven.

WERKZAAM ELEMENT

Inzetten op identiteitsontwikkeling

WAT IS HET?

Als jongeren en specifiek jongeren met een migratieachtergrond niet goed hun identiteit hebben ontwikkeld, is de kans groter dat zij vervallen in crimineel gedrag. Het risico terug te vallen in delinquent gedrag wordt groter als de 'identiteitscrisis' niet wordt aangepakt.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:

- in te zetten op het verenigen en met elkaar verzoenen van levenservaringen uit verleden en heden;
- gericht te zijn op de toekomst;
- de jongere te laten ontdekken wat de eigen verwachtingen vanuit thuis en van zichzelf zijn om vervolgens te beoordelen of deze relevant en geschikt zijn;
- verbintenissen aan te gaan, denk bijvoorbeeld aan een beroep uitoefenen of verbinding met een religie;
- te werken aan zelfvertrouwen door bijvoorbeeld positieve ervaringen te laten opdoen;
- in te zetten op meedoen in de maatschappij;
- de jongere te leren omgaan met conflicten, voor zichzelf op te komen, eigen keuzes te maken en inlevingsvermogen te ontwikkelen;
- de jongere ruimte geven om aan identiteitsontwikkeling te werken;
- rekening te houden met de achtergrond van de jongere, en hier met de jongere over te spreken.

WERKZAAM ELEMENT

Vergroten moreel besef

WAT IS HET?

Dit gaat over de natuurlijke ontwikkeling van moreel beoordelingsvermogen, maar ook over het ontwikkelen van emotionele onderdelen als schuld, schaamte en empathie. De afwezigheid van moreel besef hangt samen met recidive.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:

- begrip te tonen en geen sterk beschuldigende toon aan te slaan;
- het delict te bespreken, in te zoomen op wat er is gebeurd en het delict in een breder perspectief te plaatsen;
- ervoor te zorgen dat de jongere zich gaat inleven in de ander, en zowel rekening houdt met eigen belangen en wensen als met die van een ander;
- de jongere aan te spreken op zijn/haar 'trots', dit kan ervoor zorgen dat hij of zij over het delict gaat nadenken.

WERKZAAM ELEMENT

Herstelbemiddeling

WAT IS HET?

Herstelbemiddeling is een aanpak die ex-gedetineerde jongeren een kans geeft om de aangerichte schade recht te zetten en het slachtofferleed te herstellen. Door de reflectie die ontstaat bij het slachtofferherstel wordt de kans op recidive verkleind. Dit werkzame element hangt samen met het element 'vergroten moreel besef'.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:

- de ex-gedetineerde tot het inzicht te laten komen dat het delict ook impact had op iemand anders. Dit is een voorwaarde voor herstel van slachtofferleed;
- te werken aan de intrinsieke motivatie van de dader;
- ex-gedetineerde en slachtoffer tijdens de herstelbemiddeling de gelegenheid te bieden om hun gevoelens te uiten. Daardoor zou er verandering kunnen optreden in beleving en wederzijdse empathie;
- rekening te houden met vragen over schuld, schaamte en eer;
- aandacht te besteden aan de ruimte waarin herstelbemiddeling plaatsvindt. Het slachtofferherstel vindt meestal plaats in de penitentiaire inrichting. Let er daarbij op dat het slachtoffer of de dader desgewenst uit de ruimte kan weglopen;
- voordat het slachtofferherstel plaatsvindt bij de jongere begrip te stimuleren voor zijn/haar eigen situatie, om uiteindelijk tot spijt en inleving in het slachtoffer te komen.

WERKZAAM ELEMENT

Vergroten van het sociale netwerk

WAT IS HET?

Een sterk sociaal netwerk leidt tot sociale banden waarbij gedeelde normen en verplichtingen centraal staan. De aanwezigheid van gedeelde normen en waarden is met name belangrijk om crimineel gedrag van jongeren te vermijden. Mensen in het sociale netwerk zouden een voorbeeldfunctie moeten hebben, waarbij er sprake is van positieve omgangsvormen, rolmodellen en sociale controle, steun op emotioneel gebied en steun bij praktische ondersteuning. Daarnaast is het van belang om sociale contacten met mensen die een negatieve invloed hebben op de jongere (denk bijvoorbeeld aan peers) te verminderen.

HOE WERKT HET?

- Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:
- te focussen op positieve sociale contacten. Deze positieve contacten worden verstevigd door het sociale netwerk te vergroten of bepaalde banden te versterken. Bijvoorbeeld met een oude voetbaltrainer. Denk ook aan mensen als de ouders, gezins- of familieleden, vrienden, mensen uit de moskee of een leraar;
- aandacht te hebben voor positieve sociale contacten. Bij jongeren met een migratieachtergrond is het netwerk en de invloed daarvan vaak veel breder en groter dan bij andere jongeren. Zo kunnen verschillende mensen worden aangeduid als 'moeder' en worden goede kennissen soms 'broers' of 'zussen' genoemd;
- goed te kijken naar de mogelijkheden om de jongere positief te beïnvloeden via familie. Familie speelt bij jongeren met een migratieachtergrond vaak een grote rol, en kan vrij omvangrijk zijn;
- in te zetten op duurzame netwerkversterking;
- de invloed van negatieve contacten te verminderen, bijvoorbeeld door motiverende gespreksvoering toe te passen; te benoemen wat de gevolgen zijn van de negatieve contacten; het sociale netwerk in kaart te brengen en te kijken welke contacten conflictueus zijn of dat iemand de jongere motiveert om 'goede' dingen te doen. De positieve contacten hoeven niet per se jongeren te zijn zonder delinquent verleden, als het recidiverisico maar laag is. Bij positieve contacten zonder delinquent verleden bestaat het risico dat zij geen aansluiting vinden bij de jongere.

WERKZAAM ELEMENT

Binding en herstel met ouders of opvoeders

WAT IS HET?

De binding met de ouders is bij sommige jongeren met een migratieachtergrond niet goed. Door schaamte en schuldgevoelens zijn de ouders soms niet in staat om de jongere goed op te vangen als hij of zij weer vrijkomt, waardoor de kans groter wordt dat de jongere terugvalt in crimineel gedrag. Het is dus belangrijk om de relatie met de ouders te herstellen, omdat juist ouders een grote invloed kunnen hebben op de jongere. Een goede ouder-kindrelatie is ook beschermend voor delinquent gedrag.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:

- ouders al vanaf het begin bij het detentietraject te betrekken;
- ouders te begeleiden en hen op te hoogte te brengen van wat de jongere tijdens de detentie heeft meegemaakt;
- ouders te betrekken bij het nazorgtraject van de jongere;
- conflicten tussen ouder en kind zo veel mogelijk al tijdens het verblijf van de jongere in de penitentiaire inrichting op te lossen;
- in te zetten op het verbeteren van de communicatie tussen ouder en kind. Ook over 'moeilijke' onderwerpen zoals alcohol, diefstal of drugs. Er heerst vaak te veel schaamte of respect om het over deze onderwerpen te hebben. Door er wel over te praten kan er ouderlijke steun ontstaan;
- aandacht te hebben voor het belang van wederzijds respect. Bij jongeren met een migratieachtergrond gaat het om respect dat de jongere moet terugverdienen als hij of zij vrijkomt;
- te bouwen aan een vertrouwensband tussen de hulpverlener, jongere en ouder(s).

WERKZAAM ELEMENT

Binding met de samenleving bevorderen

WAT IS HET?

Sommige jongeren ervaren een beperkte binding met de samenleving. Deze binding verslechtert vaak door verblijf in een (jeugd)gevangenis omdat iemand tijdelijk niet mee kan doen in de maatschappij. Om recidive te voorkomen moet er aandacht zijn voor de binding met thuis en de maatschappij.

HOE WERKT HET?

Professionals kunnen dit werkzame element inzetten door:

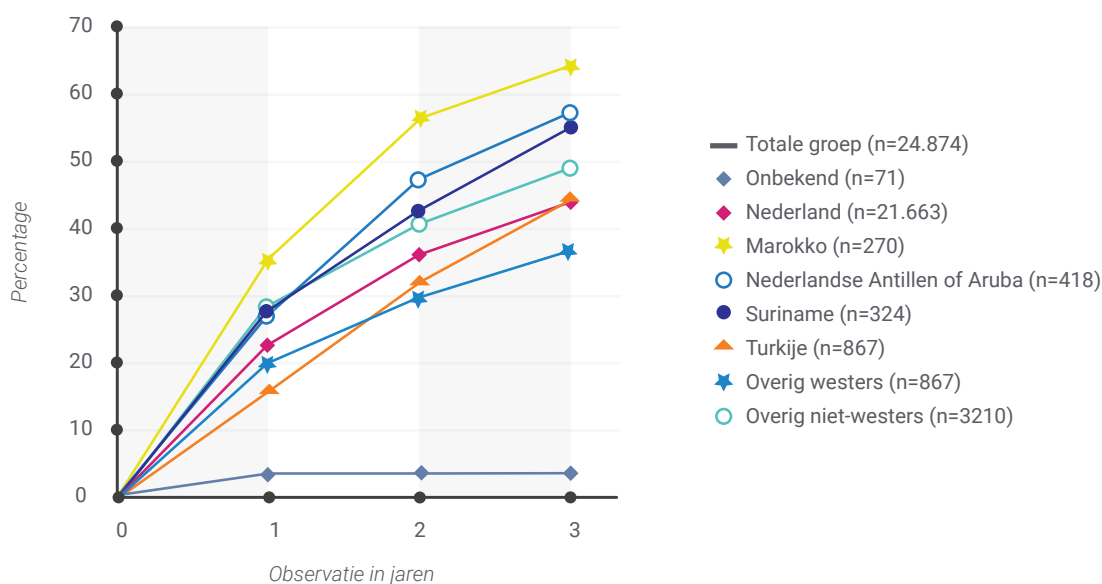
- mensen uit de omgeving van de jongere bij hem of haar te betrekken tijdens en na de detentieperiode. Op die manier kan de binding met de maatschappij verbeteren;
- te zorgen voor zinnige dagbesteding voor deze jongeren na afloop van de detentie.

De binding met de samenleving kan ook bevorderd worden door de werkzame elementen 'vergroten van het sociale netwerk' en 'binding en herstel met ouders of opvoeders'.

1. Inleiding

Het Nederlandse strafstelsel is zo ingericht dat veel daders zowel straf als behandeling krijgen. Straf ter boetedoening voor het misdrijf, en behandeling om herhaling te voorkomen. Om daadwerkelijk te voorkomen dat iemand opnieuw de fout in gaat, is het van belang dat er aanpakken worden ingezet waarvan bekend is dat ze werken. Bijvoorbeeld interventies die door onder meer de [Erkenningscommissie Justitiële Interventies](#) erkend zijn als goed onderbouwd of effectief.

Ondanks alle inspanningen zijn de recidive (de terugval naar crimineel gedrag)-cijfers hoog. Na detentie is het voor veel van de (ex-)gedetineerden lastig om de draad weer op te pakken. Ongeveer 28 procent van de gedetineerden eindigt binnen twee jaar opnieuw in de gevangenis, meer dan 45 procent van de gedetineerden komt binnen twee jaar weer in aanraking met het ministerie van Justitie en Veiligheid en ruwweg twee derde deel van de ex-gedetineerden is opnieuw veroordeeld voor een delict binnen vier jaar (Dienst Justitiële Inrichtingen, 2016; Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, 2017).

Figuur 1. Recidive onder jongeren gebaseerd op land van herkomst (Bellaart, 2013).

In 2017 verlieten ongeveer 31.257 gedetineerden de gevangenis na het uitzitten van hun straf. Het ging hierbij om 1.417 jongeren uit de justitiële jeugdinrichtingen (Dienst Justitiële Inrichtingen, 2018). Binnen de (jeugd)criminaliteit zien we in Nederland een oververtegenwoordiging van jongeren en jongvolwassenen met een migratieachtergrond (Kruissink & Esser, 2004; Junger-Tas, Stekete & Moll, 2008; Bovenkerk, 2014). In de leeftijdscategorie van 18 tot en met 30 jaar is er een piek waar te nemen (CBS, 2016). Zo is het aandeel geregistreerde verdachten tussen 18 en 25 jaar met een migratieachtergrond groter dan jongvolwassenen met een Nederlandse achtergrond, namelijk 13.640 verdachten met een migratieachtergrond en 5.590 verdachten met een Nederlandse achtergrond. De groep jongvolwassenen met een migratieachtergrond die geregistreerd staan als verdachte bestaat voor 29,4 procent uit Marokkaans-Nederlandse jongeren, voor 14,3 procent uit Turks-Nederlandse jongeren, voor 13,7 procent uit Surinaams-Nederlandse jongeren, en voor 10,2 procent uit jongeren van de voormalige Nederlandse Antillen en Aruba. De overgebleven 32,4 procent bestaat uit jongeren met een andere migratieachtergrond. Als we het in deze publicatie over jongeren en jongvolwassenen hebben, gaat het over de genoemde groepen.

De relatief hoge recidivecijfers kunnen verklaard worden door de leefomstandigheden van deze ex-gedetineerde jongeren. Veel van deze jongeren hebben financiële schulden, psychologische problemen, zijn werkloos of dakloos. Deze problemen komen deels door hun verblijf in detentie. De banden met de samenleving verzwakken gedurende de detentieperiode, wat het voor de jongeren lastiger maakt om hun leven te organiseren volgens de regels en normen van de samenleving. Dit wordt detentieschade genoemd (Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, 2018; Holman & Ziedenberg, 2006). In Nederland ligt bij de re-integratie van ex-gedetineerden de focus daarom op de verbetering van de levensvoorwaarden. Dit wordt gedaan door in te zetten op de volgende vijf aspecten: een geldig identiteitsbewijs verkrijgen, hulp bij het zoeken van een huis, hulp bij het verkrijgen van een inkomen (door middel van een baan of een uitkering), lichamelijke en mentale hulp en hulp bij schulden (Beerhuizen, Beijersbergen, Noordhuizen & Weijters, 2015).

Dit rapport is niet zozeer gericht op de hierboven genoemde (zeer belangrijke) randvoorwaarden, maar op specifieke interventies gericht op het voorkomen van recidive. Detentieschade komt hierin minder aanbod. De werkzame elementen hebben dus betrekking op het voorkomen van recidive.

De oververtegenwoordiging van jongeren met een migratieachtergrond in de (jeugd)criminaliteit speelt niet alleen in Nederland. Een internationale vergelijking laat zien dat er meer Europese landen zijn waarbij dit probleem speelt (Steketee, Van der Gaag & Wolthuis, 2016). Om dit probleem aan te pakken is het belangrijk dat er in het algemene preventiebeleid rekening wordt gehouden met diversiteit in de achtergronden van jongeren. Naast algemene risicofactoren zoals getuige zijn van geweld in het gezin, stress en coping en wonen in een achterstandswijk, zijn er ook specifieke factoren die de kans op recidive bij jongeren met een migratieachtergrond vergroten. Voorbeelden van deze specifieke factoren zijn: het gebrek aan sociale binding met de Nederlandse samenleving; te weinig sociale controle en sturing door ouders; en communicatieproblemen tussen ouders en instellingen (Bellaart, 2013). Andere factoren hebben vooral betrekking op opvoeding en gedrag gerelateerd aan de normen en waarden van de Nederlandse maatschappij (Steketee et al., 2016).

De onderzoeksvraag van deze verkenning is:

Welke specifieke werkzame elementen dragen bij aan het voorkomen van recidive van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond?

METHODE EN VERANTWOORDING

Deze rapportage is tot stand gekomen naar aanleiding van een vraag die is ingediend bij het portaal van Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS). Door omstandigheden is de focus in deze verkenning verschoven, waardoor niet alle belangrijke risicofactoren zijn meegenomen in dit onderzoek. Het onderzoek is derhalve niet compleet. Toch levert het een verdieping op van een aantal (nieuwe) werkzame elementen. De focus ligt vooral op hoe recidive voorkomen kan worden bij jongeren met een migratieachtergrond.

Het onderzoek bestaat uit een literatuurstudie en een praktijkonderzoek aan de hand van interviews onder experts: vrijwilligers en professionals die met de doelgroep werken.

OPZET LITERAATUURSTUDIE

De literatuurstudie is gebruikt om de verschillende risicofactoren voor crimineel gedrag te beschrijven en de werkzame elementen te onderbouwen. Startpunt van de literatuurstudie was een aantal sleutelpublicaties, namelijk:

- een ongepubliceerd literatuuronderzoek van het Verwey-Jonker instituut voor de onderbouwing van *Forsal*, een aanpak gericht op de re-integratie van ex-delinquente jongeren met een migratieachtergrond;
- *Jongeren weer op de rails* (Bellaart, 2013);
- *Jeugdcriminaliteit onder migranten* (Steketee et al., 2016).

Zoekstrategie

We hebben de open toegankelijke database Google Scholar gebruikt om toegang te krijgen tot Nederlandse en internationale literatuur. We hebben daarbij primair gezocht naar wetenschappelijke empirische studies die zijn gepubliceerd in *peer reviewed journals*. Daarnaast hebben we via de databank Effectieve sociale interventies en de website justitieinterventies.nl gezocht naar (erkende) interventies voor ex-gedetineerde jongeren en jongvolwassenen met een migratieachtergrond.

Binnen deze databanken en zoekmachines hebben we op een aantal hoofdtermen gezocht, namelijk: 'recidive', 'migrantenjongeren', 're-integratie', 'nazorg', 'jeugdcriminaliteit', 'ex-gedetineerd' en 'risico- en preventiefactoren'. We zochten daarbij ook op de Engelse equivalenten.

We hebben de artikelen geselecteerd aan de hand van het *abstract* en de bijbehorende zoektermen. Uiteindelijk is dit rapport gebaseerd op ruim zeventig (inter-)nationale publicaties en documenten uit de praktijk.

OPZET INTERVIEWS

De interviews zijn afgenomen bij vijftien respondenten. De interviewers hebben daarbij gebruikgemaakt van een semigestructureerde vragenlijst. De vragen zijn grotendeels open en verkennend gesteld. Vragen hebben betrekking op de individuele context van ex-delinquenten met een migratieachtergrond, de sociale context van ex-delinquenten met een migratieachtergrond, en de hulp die nodig is voor deze doelgroep. De topiclijst is te vinden in bijlage 1 ('Leidraad interview'). De interviews zijn uitgevoerd door masterstudenten van de opleiding Social Health and Public Policy van Universiteit Utrecht.

De groep van vijftien respondenten bestaat uit vrijwilligers, professionals en experts die (onder andere) werken met gedetineerde jongeren en jongvolwassenen met een migratieachtergrond. Respondenten zijn geselecteerd op basis van hun expertise en werkervaring met de doelgroep. Er is bewust gekozen voor een groep respondenten met verschillende beroepen en achtergronden, zodat we inzicht konden krijgen in de verschillende perspectieven. Onderstaande tabel bevat een overzicht van de functie, sekse en achtergrond van de respondenten.

Tabel *Kenmerken van de respondenten*

Respondentnummer	Categorie/kenmerken	Sekse	Achtergrond
1	Herstelconsulent en trainer bij een Nederlandse gevangenis	Man	Nederlands zonder migratieachtergrond
2	Ontwikkelaar van verschillende interventies gericht op interculturele participatie en integratie	Vrouw	Nederlands zonder migratieachtergrond
3	Behandelaar bij een Forensisch Psychiatrische Kliniek	Vrouw	Nederlands zonder migratieachtergrond
4	Projectleider van de teams Onderwijs & Werk en Inclusie & Diversiteit bij een kennisinstituut en voormalig medewerker van een justitiële jeugdinstelling	Man	Nederlands met een Marokkaanse migratieachtergrond
5	Trainer bij de reclassering	Man	Nederlands met een Marokkaanse migratieachtergrond
6	Projectmanager bij een islamitische sociale organisatie	Man	Nederlands met een Turkse migratieachtergrond
7	Senior onderzoeker en adviseur voor multiculturele vraagstukken	Vrouw	Nederlands zonder migratieachtergrond
8	Medewerker bij een jeugd forensisch psychiatrische kliniek	Vrouw	Nederlands zonder migratieachtergrond
9	Een maatje van een maatjesproject voor ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond	Vrouw	Nederlands met een Marokkaanse migratieachtergrond
10	Een maatje van een maatjesproject voor ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond	Vrouw	Nederlands met een Marokkaanse migratieachtergrond
11	Een sociaal werker bij een organisatie voor de re-integratie van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond	Man	Nederlands met een Tunesische migratieachtergrond
12	Een sociaal werker bij een organisatie voor de re-integratie van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond	Vrouw	Nederlands met een Turkse migratieachtergrond
13	Een sociaal werker bij een organisatie voor de re-integratie van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond	Man	Nederlands met een Marokkaanse migratieachtergrond
14	Forensisch gedragsdeskundige bij een organisatie voor ambulante hulp	Vrouw	Nederlands zonder migratieachtergrond
15	Nazorgcoördinator bij een organisatie voor jongeren in de gevangenis	Vrouw	Nederlands zonder migratieachtergrond

PROCEDURE

We hebben gericht gezocht naar experts en professionals die kennis of expertise hebben en/of concrete werkervaring met de maatschappelijke begeleiding van ex-delinquente jongeren met een migratieachtergrond. Om met deze professionals in contact te komen, hebben we gebruikgemaakt van ons netwerk via de databank Justitiële effectieve interventies. Om verschillende perspectieven aan bod te laten komen, hebben we gekozen voor een combinatie van specialisten en generalisten.

De interviews zijn opgenomen met een geluidsrecorder en opgeslagen op een beveiligde server. Dit proces is verlopen conform de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Van tevoren hebben de respondenten een toestemmingsformulier met informatie over het onderzoek gelezen en ondertekend (zie bijlage 2). De interviews zijn getranscribeerd en gecodeerd in MAXQDA 2018.1. Er is open, axiaal en selectief gecodeerd.

BEGRIPPEN TOEGELICHT

Om duidelijk te maken wat we in dit rapport onder bepaalde begrippen verstaan, of welke keuzes we gemaakt hebben, lichten we enkele begrippen kort toe.

JONGEREN MET EEN MIGRATIEACHTERGROND

Dit rapport gaat over jongeren (12-18 jaar) en jongvolwassenen (18-25 jaar) met een migratieachtergrond. Dit kunnen zowel mannen als vrouwen zijn. De definities van deze doelgroep lopen in de internationale literatuur uiteen. Als we in deze publicatie over jongeren of jongvolwassenen met een migratieachtergrond spreken, bedoelen we de volgende groepen jongeren en jongvolwassenen, tenzij anders aangegeven: Marokkaans-Nederlandse jongeren, Turks-Nederlandse jongeren, Surinaams-Nederlandse jongeren en jongeren van de voormalige Nederlandse Antillen en Aruba.

Rehabilitatie

Rehabilitatie heeft als doel het gedrag van (ex-)gedetineerden te veranderen en de (ex-) gedetineerden te motiveren tot zelfherstel en hervorming (Van Stokkom, 2009). Rehabilitatie richt zich op: bewustwording en inzicht krijgen in eigen handelen, met emoties als spijt, schaamte en medelijden (Ward & Langlands, 2009). De ex-gedetineerde moet zich bewust worden gemaakt van de impact van de gepleegde misdaad, ten einde herhaling te voorkomen. Een actieve rol van de jongere zelf is hierbij van belang. Door een passieve rol kan de behandeling minder effectief zijn (Blad, 2004).

Re-integratie

Re-integratie is het proces dat gericht is op terugkeer in de samenleving, het gaat hierbij om ontwikkeling (Michon & Van Weeghel, 2000), en om de begrippen 'verbondenheid' en 'burgerschap' (Ware, Hopper, Tugenberg, Dickey, & Fisher, 2007):

- *Verbondenheid* heeft te maken met de relaties die iemand heeft met naasten en de samenleving. Behalve dat deze relaties gezelschap en een goed gevoel opleveren, is het belangrijk dat de naasten kunnen voorzien in hulpbronnen, zoals sociale steun. Het gaat om het grotere geheel waar de ex-gedetineerde deel van uitmaakt, bijvoorbeeld familie, een vriendengroep, een sportvereniging, kerk of moskee, of een groep collega's.

- *Burgerschap* staat voor de democratische rechten en verantwoordelijkheden die burgers hebben. Bijvoorbeeld het recht om te mogen stemmen en het recht op een uitkering. Maar ook de plicht om je aan de regels en wetten te houden en bij te dragen aan de samenleving (Ware et al., 2007; Morgan, Burns, Fitzpatrick, Pinfold, & Priebe, 2007).

Nazorg

Alle maatregelen die volgen na de strafmaatregelen van justitie, vallen onder de term

‘nazorg’. Nazorg is niet alleen een gevolg van detentie, maar ook van andere strafmaatregelen. Daarnaast gaat nazorg over allerlei vormen van reclasseringsbemoediging. Zoals begeleiding door jeugdzorg en welzijnsorganisaties (Bellaart, 2013). Voorbeelden van begeleiding en ondersteuning zijn sociaalvaardigheidstraining, scholingsprogramma's, empowerment, praktische ondersteuning bij het zoeken van een huis of een baan en geestelijke begeleiding (Bellaart, 2013; Lünemann, Vandenbroucke, Verwijs, & Roeleveld, 2010).

LEESWIJZER

Dit rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 geven we verschillende verklarende factoren en oorzaken van criminaliteit en recidive zoals we in de literatuur gevonden hebben. We leggen daarbij de nadruk op individuele factoren en factoren in de omgeving. In hoofdstuk 3 beschrijven we wat de werkzame elementen zijn van interventies om terugval in crimineel gedrag (recidive) te voorkomen. We hebben deze werkzame elementen gevonden in de literatuur, en aangevuld op basis van diepte-interviews. In het slothoofdstuk (hoofdstuk 4) brengen we onze bevindingen samen, en beschrijven we wat er van belang is bij het inzetten van werkzame elementen in de praktijk.

2. Verklarende factoren en oorzaken

In dit hoofdstuk gaan we in op de verschillende verklarende factoren en oorzaken van criminaliteit en recidive vanuit de literatuur. We zoomen achtereenvolgens in op belangrijke individuele factoren (paragraaf 2.1), factoren in de directe omgeving (paragraaf 2.2) en factoren op het niveau van de samenleving (paragraaf 2.3). Door de factoren te achterhalen die recidive veroorzaken, weten we ook welke factoren aangepakt moeten worden om recidive te voorkomen. In dit rapport leggen we de nadruk op individuele factoren en factoren in de omgeving. Het is echter van belang te bedenken dat de mate van succes van interventies die hierop zijn gericht, sterk afhangt van de bredere maatschappelijke context zoals gelijke kansen op werk, inkomen en huisvesting voor ex-gedetineerde jongeren (en jongvolwassenen) met een migratieachtergrond.

2.1 INDIVIDUELE FACTOREN

Allereerst beschrijven we individuele ontwikkelingsfactoren die crimineel gedrag onder jongeren (en jongvolwassenen) verklaren. We lichten eerst een algemene ontwikkelingsfactor toe, daarna beschrijven we een ontwikkelingsfactor die specifiek een rol speelt bij jongeren met een migratieachtergrond.

Onvoltooide ontwikkeling met als gevolg een gemis aan zelfcontrole

Tijdens de puberteit en de transitie naar volwassenheid is het brein nog volop in ontwikkeling. Doordat het gedeelte in het brein dat verantwoordelijk is voor zelfcontrole achterloopt op het gedeelte in het brein dat de emoties reguleert, handelen jongeren eerder vanuit emotie dan vanuit 'wat verstandig is'. Door deze ontwikkeling werkt de zelfcontrole nog niet optimaal, waardoor jongeren eerder geneigd zijn tot risicogedrag, waaronder anti-sociaal gedrag zoals criminaliteit. De omgeving van jongeren verwacht meestal wel dat deze jongeren volwassen beslissingen kunnen nemen. De jongeren zouden dat zelf ook willen, maar hun brein is daar nog niet klaar voor. Dit zorgt voor een 'gat' tussen wat er van jongeren verwacht wordt en wat zij willen, en wat hun brein aankan. Dit wordt de *maturity gap* genoemd (Moffitt, 2017; Barnes & Beaver, 2010). Over het algemeen wordt een gebrek aan zelfcontrole vaker in verband gebracht met crimineel gedrag (Steketee et al., 2016; Gottfredson & Hirschi, 1990). Door de ontwikkeling van het brein zijn jongeren dus minder in staat tot zelfcontrole. Dat is een normale ontwikkeling.

Tekort aan conventioneel kapitaal

Jongeren met een migratieachtergrond hebben vaak een tekort aan conventioneel kapitaal. Dit houdt in dat de jongeren doordat zij opgroeien in een migratiegezin niet volledig mee kunnen komen met de Nederlandse samenleving. Dit is vooral te zien bij de tweede generatie. Vaardigheden zoals het beheersen van Nederlands, het hebben van een sociaal netwerk, en de algemene informatie en kennis die zij hebben is vaak beperkter dan bij jongeren met een Nederlandse achtergrond. Dit komt doordat de ouders van deze jongeren hen minder goed kunnen helpen en begeleiden in de samenleving. Daardoor kunnen er bijvoorbeeld problemen ontstaan in de aansluiting bij werk of school, wat weer een voorspeller is voor crimineel gedrag (Distelbrink & Pels, 2008; Pels, 2008).

2.2 FACTOREN IN DE DIRECTE OMGEVING

Opvoeding

Een autoritaire opvoedingsstijl maakt de kans op crimineel gedrag groter. In een dergelijke opvoedingsstijl staan machtsmiddelen zoals waarschuwen, dreigen en straffen centraal (Pels, Distelbrink & Postma, 2009). Voor de kinderen geldt dat zij gehoorzaam moeten zijn en respect moeten tonen aan hun ouders. De verhouding tussen oud en jong is duidelijk hiërarchisch. Uit onderzoek blijkt dat laagopgeleide

ouders met een migratieachtergrond vaker een autoritaire opvoedingsstijl hanteren dan ouders zonder migratieachtergrond (Pels et al., 2009). Doordat ouders met een migratieachtergrond vaak laagopgeleid zijn, hebben zij vaker minder inzicht in Nederlandse systemen zoals onderwijs en jeugdzorg dan ouders zonder migratieachtergrond. Deze ouders weten daardoor vaak niet wat er van hen verwacht wordt, waardoor ze hun kinderen een minder sterke begeleiding kunnen bieden (Bellaart, Hamdi, Day & Achahchah, 2018).

Door gebrek aan kennis over de Nederlandse samenleving kunnen zij hun kinderen niet optimaal voorbereiden op deelname aan de samenleving, wat de kans op risicogedrag versterkt.

Een bijkomend aspect is dat ouders door hun migratieachtergrond soms andere waarden en normen hanteren dan die de jongeren meekrijgen vanuit de samenleving. Hierdoor kan er conflict ontstaan tussen ouder en kind. Dit kan ervoor zorgen dat het kind zich minder gesteund voelt. Het missen van ouderlijke steun kan een voorspeller zijn van crimineel gedrag (Van der Put, Stams, Deković, Hoeve & Van der Laan, 2014).

Bovenstaande factoren kunnen er ook voor zorgen dat de jongere een lage zelfwaardering ontwikkelt, wat ook de kans op crimineel gedrag vergroot (Pels et al., 2009).

Afwezigheid van positieve rolmodellen

Zowel positieve als negatieve rolmodellen kunnen invloed hebben op het gedrag van jongeren. Onder rolmodel kunnen ook ouders worden verstaan (Walters, 2016). Bandura's (1973) sociale leertheorie stelt dat (crimineel) gedrag aangeleerd kan worden door de omgeving, als resultaat van directe ervaringen of observatie van anderen. Als een leeftijdsgenoot (*peer*) die crimineel gedrag vertoont een rolmodel is voor de jongere, is de kans groot dat de jongere zich ook gaat inlaten met criminele activiteiten (Akers, 1998).

Omdat sommige jongeren met een migratieachtergrond opgroeien met weinig steun van hun ouders, wordt er relatief meer dan door jongeren met een Nederlandse achtergrond steun gezocht bij hun *peers* (Pels & Nijsten, 2003). In combinatie met het missen van een sociaal netwerk is de kans groot dat zij hun contacten opdoen op straat. In de straatcultuur verdienen de jongeren respect van *peers* door bijvoorbeeld crimineel gedrag te vertonen. Het in aanraking komen met justitie leidt daar vaak tot een hogere status (Naber, 2004).

Fysieke omgeving

Volgens de sociale-desorganisatietheorie (Steketee et al., 2016) speelt de omgeving waarin jongeren opgroeien een belangrijke rol bij het ontwikkelen van delinquent gedrag. In deze theorie wordt er gesteld dat de volgende drie factoren (in een wijk) de kans op crimineel gedrag vergroten: (1) een lage sociaal-economische status, (2) etnische heterogeniteit en (3) een hoge verhuisgraad. Een gevolg van deze factoren is dat er in de wijk weinig sociale samenhang is, en dat er weinig sociale contacten zijn (Wittebrood, 2006). In dergelijke wijken treedt er dan ook sneller delinquent gedrag op onder jongeren (Steketee et al., 2016).

Een groot gedeelte van de jongeren met een migratieachtergrond groeit op in een wijk waarin de drie eerder genoemde factoren een rol spelen, er is vaak veel overlast en criminaliteit. De kans dat deze jongeren ook vervallen in crimineel gedrag wordt daardoor groter (Naber, 2004).

Daarnaast is er in deze wijken vaak sprake van segregatie naar migratieachtergrond. Daardoor zijn er minder ontmoetingskansen in de buurt mogelijk tussen jongeren met een migratieachtergrond en jongeren met een Nederlandse achtergrond. Dit leidt weer tot minder blootstelling aan elkaars denkbeelden en opvattingen, waardoor er minder kennis uitgewisseld wordt over elkaars cultuur, normen en waarden. Zo bestaat er een kleine kans op het ontstaan van sociale bindingen tussen de verschillende groepen jongeren (Huijnk, Dagevos, Gijsberts & Andriessen, 2015). Door de segregatie hebben deze jongeren minder binding met de maatschappij, wat voor delinquent gedrag kan zorgen.

Gelegenheid en crimineel gedrag

Volgens de *Opportunity-theory* van Cohen en Felson (1979, in Steketee et al., 2016) kan crimineel gedrag ook verklaard worden door een focus te leggen op het delict zelf. Deze theorie gaat dieper in op hoe een bepaald delict is ontstaan. Waardoor is er in de ene buurt bijvoorbeeld meer criminaliteit dan in de andere buurt? Er zou een direct verband zijn tussen het begaan van een delict en de omstandigheden. Jongeren zouden sneller illegale activiteiten uitvoeren als er bijvoorbeeld geen toezicht is. Een aanvulling hierop is de Routine-activiteitentheorie die stelt dat naast gelegenheid (*opportunities*) ook andere factoren van invloed zijn, zoals leefstijl, type vrijetijdsbesteding en de omgang met delinquente vrienden (Steketee et al., 2016).

2.3 FACTOREN OP HET NIVEAU VAN DE SAMENLEVING

Discriminatie

Jongeren met een migratieachtergrond hebben vaker te maken met discriminatie dan jongeren zonder migratieachtergrond (Baert & Verhofstadt, 2015; Van den Berg, Bijleveld, Blommaert & Ruiters, 2017). Discriminatie kan leiden tot minder kans op bijvoorbeeld een plek op de woning- en arbeidsmarkt. Daardoor verkleint het de maatschappelijke kansen van jongeren met een migratieachtergrond (Pels, 2008). Hierdoor is de kans groter dat deze jongeren uitgesloten worden van sociale activiteiten. Dit en ervaren discriminatie zorgt voor frustratie, boosheid en andere negatieve emoties zoals angst en depressie bij jongeren, wat kan leiden tot een lager zelfbeeld. Met als gevolg dat jongeren die zich gediscrimineerd voelen zich gaan afzetten tegen de samenleving en sneller kunnen vervallen in delinquent gedrag (Martin, McCarthy, Conger, Gibbons, Simons, Cutrona & Brody, 2011).

Labeling

Eerdere ervaringen van jongeren met een migratieachtergrond met politie en justitie leiden tot labeling van deze jongeren. Denk aan labels zoals 'dief' of 'buitenlander'. Deze labels kunnen invloed hebben op de ontwikkeling van een negatief zelfbeeld en leiden tot toekomstig delinquent gedrag (Thomas & Bishop, 1985 in De Vries, Liem & Nieuwbeerta, 2010). Bovendien wordt dit label aan anderen van dezelfde migratiegroep gekoppeld. Volgens Nager en Paternoster (2000, in De Vries et al., 2010) zorgt labeling ervoor dat de jongeren zich gaan afscheiden van de gemeenschap. Mede als gevolg van negatieve labeling kunnen er moeilijkheden ervaren worden bij het vinden van bijvoorbeeld een baan of woning (Mager & Paternoster, 2000, in De Vries et al., 2010). Wanneer een bepaald label vaker aan jongeren met migratieachtergrond wordt gekoppeld, kan er selffulfilling prophecy optreden. Gestigmatiseerde jongeren merken op dat ze behoren tot een groep die op een bepaalde manier wordt aangekeken. Als gevolg kunnen zij zich identificeren met die betreffende groep (Vervaart, 2013) en gaan zij zich (onbewust) gedragen naar het label dat hen wordt toegedragen, zoals het vertonen van crimineel gedrag (De Vries et al., 2010). Deze self-fulfilling prophecy kan ertoe leiden dat de jongeren zich verder afscheiden van de maatschappij en zich bijvoorbeeld afzetten tegen gezagdragers (Bellaart, 2013).

Sociale isolatie

De socialebindingstheorie van Hirschi (1969, in Steketee et al., 2016) veronderstelt dat er een grotere kans is op het vertonen van delinquent gedrag wanneer de relatie met de maatschappij verzwakt, of zelfs verbroken is.

Wanneer er sprake is van sociale isolatie van een jongere, heeft deze persoon nauwelijks tot geen sociale banden. Onder sociale banden worden bijvoorbeeld relaties met familie en vriendschappen verstaan (Demuth, 2004). Sociale isolatie blijkt bovendien een belangrijke voorspeller van recidive te zijn (Graffam, Shinkfield, Lavelle & McPherson, 2004). In een onderzoek van Graffam et al. (2004) gaven meerdere ex-gedetineerden aan dat zij vanwege hun criminele verleden negatief of geen contact hebben met familie en vrienden. Het sociale netwerk van deze ex-gedetineerden is dus verzwakt. Bovendien zou de periode tijdens detentie geleid hebben tot 'detentieschade', waarbij de persoon 'afgesloten' was van de samenleving. Hierdoor is ook de binding met de maatschappij verzwakt (Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, 2007; Holman & Ziedenberg, 2006).

Betrokkenheid van individuen bij criminaliteit kan een negatieve invloed hebben op hun sociale bindingen. Criminaliteit kan ervoor zorgen dat het sociale netwerk het contact met de jongere verbreekt. Hierdoor zou er een vicieuze cirkel ontstaan tussen het gebrek aan sociale bindingen en de vergrote kans op het vertonen van crimineel gedrag (Jennissen & Oudhof, 2007).

Weinig verbinding met de samenleving

Bij jongeren met een Antilliaanse achtergrond blijkt er een grotere kans te zijn op het missen van binding met de samenleving. Jonge Antilianen komen vaak zonder ouders naar Nederland, en wonen dan vaak bij familie die ze nauwelijks kennen. Ze verhuizen relatief vaak. Daarnaast gaan ze relatief ook nog vaak terug naar hun land van herkomst. Dit maakt dat ze minder snel verbinding maken met de mainstream samenleving. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat zij in het land van herkomst al weinig binding ervaarden met de samenleving. Zij groeiden vaak op in wijken met problemen zoals criminaliteit en armoede. Er mist ook vaak een sociaal vangnet om in Nederland op terug te vallen. Dit maakt dat zij eerder in criminele activiteiten vervallen (Distelbrink & Pels, 2008).

Islamitische jongeren worden vaak opgevoed met veel verbindingen en relaties binnen hun eigen gemeenschap. Vaak lukt het niet om van daaruit een brug te slaan naar de rest van de samenleving. Bijvoorbeeld doordat het vrijetijdsaanbod voor Turks- en Marokkaans-Nederlandse jongeren vaak relatief klein is (zowel thuis al buitenshuis). Dit kan ervoor zorgen dat er minder verbinding is met de samenleving, wat de kans op crimineel gedrag vergroot (Pels, 2008).

3. Wat werkt bij preventie van recidive?

Een terugval in crimineel gedrag na detentie is niet wenselijk. We beschrijven in dit hoofdstuk wat de werkzame elementen zijn van interventies om terugval in crimineel gedrag (recidive) te voorkomen. Naast specifieke werkzame elementen voor jongeren met een migratieachtergrond bespreken we ook een aantal elementen die werkzaam zijn voor alle jongeren. We hebben de werkzame elementen gevonden in de literatuur, en aangevuld op basis van diepte-interviews.

We bespreken de werkzame elementen op drie niveaus: individuele werkzame elementen (paragraaf 3.1), elementen in de directe omgeving (paragraaf 3.2) en werkzame elementen op het niveau van de samenleving (paragraaf 3.3).

3.1 INDIVIDUELE WERKZAME ELEMENTEN

Aansluiting vinden en maatwerk bij de nazorg

Bij de nazorg is het belangrijk dat de professional of vrijwilliger met zijn of haar ondersteuning aansluit bij de problematiek, behoeften en de maatschappelijke vervolgvoorziening van de jongere (Altschuler & Armstrong, 1994). Volgens het ministerie van Justitie (2004) zorgt aansluiting voor een verhoogde kans op het voorkomen van recidive. Om aansluiting te kunnen realiseren is het belangrijk dat de nazorgleidraad duidelijk is beschreven en dat het probleem van de jongere hierin centraal staat. Daarmee wordt de nazorg minder algemeen en sluit die beter aan bij de situatie van de jongere (Altschuler & Armstrong, 1994). Bij het opstellen van de nazorgleidraad moet er rekening mee gehouden worden dat veel jongeren met multiproblematiek te maken hebben. Dit betekent dat er een meervoudige aanpak nodig is, gericht op alle leefgebieden van de jongere. Onder deze leefgebieden vallen: baan, opleiding, huisvesting en gezondheidszorg (Bol, 2002). Het tijdig beginnen van een nazorgtraject kan resulteren in een duidelijker beschreven en beter aansluitende nazorgleidraad (Lünnemann et al., 2010). Om een zo goed mogelijk aansluitende nazorgleidraad te kunnen opstellen, is goede informatie-uitwisseling tussen de verschillende professionals van belang. Zonder deze informatie-uitwisseling is het lastig de behoeften van de jongeren te achterhalen (Altschuler & Armstrong, 1994). Voor informatie-uitwisseling is het belangrijk dat er vertrouwen is tussen de jongere en de hulpverlener, er *outreaching* wordt gewerkt en er positieve rolmodellen zijn (Bakker, Wolthuis & Lünnemann, 2013). *Outreaching* betekent dat de professional of vrijwilliger moeite doet om met de jongere in contact te komen. Denk hierbij aan langsgaan en oprecht luisteren naar het verhaal van de jongere.

In het nazorgtraject kan er rekening mee worden gehouden dat de jongeren behoefte hebben aan praktische begeleiding, zoals hulp bij het solliciteren, hulp bij schulden of inschrijving bij scholen (Jonkman & Vandenbroucke, 2009).

RNR-principe

Een principe dat binnen nazorgtrajecten vaak wordt toegepast om maatwerk te leveren, is het RNR-principe. RNR staat voor *Risk, Need and Responsivity* (Andrews, Bonta & Hoge, 1990; Andrews & Bonta, 2006). Dit zijn de drie uitgangspunten die door veel interventieontwikkelaars en professionals gehanteerd worden bij het voorkomen van recidive. Het houdt in dat:

- hulp in intensiteit en zwaarte aansluit bij het risico dat iemand heeft om te recidiveren;
- hulp gericht is op de behoeften van de ex-gedetineerde;
- hulp aansluit bij leerstijl, motivatie, mogelijkheden en krachten van de ex-gedetineerde.

Aansluiten en maatwerk leveren door de 'Eigen Kracht'

Een andere insteek om maatwerk te leveren in de nazorg, is de Eigen Kracht-methode. 'Eigen kracht' staat voor de talenten en het vermogen van individuen om het maximale nut uit hun eigen leven te halen. Hieronder valt bijvoorbeeld ook het oplossen van bepaalde problemen (Jumelet & Wenink, 2012). Door hier aandacht aan te geven, kunnen mensen hun eigen kracht vergroten en benutten. Dit proces wordt ook wel 'empowerment' genoemd (Brink & Van der Veen, 2013).

Volgens Choy (2002) is de kans op succesvolle en effectieve hulpverlening groter, wanneer de regie over het leven en het hulpproces aan de ex-gedetineerden zelf wordt overgelaten. Het kan zo zijn dat de jongeren 'hulp-moe' worden en weer de regie willen over hun eigen leven. Zij willen hun leven vormgeven zonder toezicht van hulpverleners (Lünnemann et al., 2010). Vrijwillige vormen van begeleiding kunnen hiervoor een oplossing bieden.

Door actief bezig te zijn met de eigen kracht, worden jongeren gemotiveerd en ondersteund om een positief zelfbeeld te ontwikkelen, algemene levensvaardigheden te ontwikkelen, regie over hun eigen leven te verkrijgen en eigen gedrag te veranderen (Metz, 2014). Ondersteuning door hulpverleners zou moeten aansluiten op de eigen kracht van ex-gedetineerden, dat zou de zelfredzaamheid vergroten (Jumelet & Wenink, 2012). Bij de Eigen Kracht-methode gaat het erom dat de jongeren leren wat hun krachten en talenten zijn, en hoe zij die het best kunnen gebruiken (Metz, 2014). Belangrijk is het om ook de 'eigen kracht' van het gezin waaruit de jongere komt te versterken (Laffra & Nikken, 2014). Er moet wel rekening worden gehouden met bijvoorbeeld psychische problematiek of verstandelijke beperkingen van de jongere.

Uit de interviews

De interviews bevestigen het belang van aansluiting en maatwerk. Geïnterviewden geven handvatten voor hoe dit gerealiseerd kan worden tijdens de nazorg.

Door rekening te houden met de eigen referentiekaders kan er betere aansluiting worden gevonden, zo vertelt een van de respondenten:

'Wat wij merken en dat is ook mens-eigen, is dat de professional natuurlijk zijn eigen referentiekader meeneemt. En logisch, we zijn niet aan de lopende band. Je hoort, je ziet, je hebt bepaalde oordelen, en als je je daar niet van bewust bent, dan kan die aansluiting niet goed plaatsvinden. Puur als voorbeeld: als je vooral uit mannelijkheid denkt, en je helpt een vrouw, dan kan dat tot miscommunicatie leiden.'

Trainer bij de reclassering

Een andere voorwaarde is het opbouwen van een goede relatie met de jongeren. Wanneer er een vertrouwensband bestaat, kan een hulpverlener meer met de jongere bereiken. Dit komt ook duidelijk naar voren in de literatuur (zie bijvoorbeeld Barnhoorn, Broeren, Distelbrink, De Greef, Van Grieken, Jansen, Pels, Pijnenburg, & Raat, 2013). Door een vrijwilliger wordt het als volgt verwoord:

'Het is daarbij belangrijk om een vertrouwensband te creëren met de jongeren, want als je geen vertrouwen hebt dan kom je echt niet verder. Dan vertellen ze je ook niks, of normale oppervlakkige dingen of dan liegen ze heel veel, dus vertrouwen is van belang.'

Een vrijwilliger

Uit de interviews blijkt dat het professionals helpt om een vertrouwensband met de jongeren op te bouwen als er gebruik wordt gemaakt van rolmodellen met eenzelfde achtergrond en leeftijd. Hierdoor vinden de delinquente jongeren eerder aansluiting en staan ze meer open om bijvoorbeeld herstelgesprekken te voeren (zie ook het werkzame element 'de inzet van een positief rolmodel').

Vertrouwen gaat volgens een andere respondent met name over 'betrouwbaar zijn'. Een vertrouwensband kan volgens deze respondent namelijk in sommige gevallen juist ook schadelijk zijn, bijvoorbeeld als de hulpverlener halverwege een nazorgtraject van baan wisselt en dus het vertrouwen beschaamt.

'Ik geloof dat het gezond is, want het betekent dat jij zo een persoon bent die dicht bij een jongere is komen te staan en als je morgen een nieuwe baan krijgt, dan ga jij weg. Ik denk dat daar juist een grote fout wordt gemaakt in de hulpverlening.'

Expert

Rekening houden met de migratieachtergrond van de jongere

Aansluiting vinden en maatwerk leveren worden mogelijk door rekening te houden met de migratieachtergrond van de jongere. Hierdoor is de kans groter dat de jongere zich betrokken voelt bij zijn of haar behandeling. Dit verkleint de kans op recidive (Wormith & Olver, 2002).

Een manier om aan te sluiten op en rekening te houden met de achtergrond van de ex-gedetineerde is het inzetten van maatjes. Maatjesprojecten zijn van origine gecreëerd om jeugdcriminaliteit tegen te gaan. De focus van een maatjesproject is gericht op het opbouwen van een vertrouwensband tussen een maatje met ervaringskennis en een kwetsbare jongere. Het is van belang dat het maatje een begeleidende of hulp-aanbiedende focus heeft (O'Donnell & Williams, 2013). Een voorwaarde is dat er een een-op-eenrelatie is tussen maatje en jongere, zonder hiërarchie. Gelijkwaardigheid is dus belangrijk (Kinds, 2002). De behoefte van de jongere staat hierin altijd voorop (Bulsink & De Gruijter, 2013). Het maatje zet zich bij voorkeur vrijwillig in en heeft een vergelijkbare achtergrond. Hierdoor kan het maatje zich meestal beter in de leefwereld van de ex-gedetineerde jongeren verplaatsen dan een hulpverlener, en rekening houden met specifieke factoren. Mogelijk herkennen deze maatjes problemen waar jongeren tegenaan lopen sneller, wat een positieve invloed heeft op de relatie tussen het maatje en de jongere. Als een maatje dezelfde moedertaal spreekt, kunnen taalbarrières overwonnen worden. De communicatie en informatie-uitwisseling worden hierdoor verbeterd (Bellaart, 2013; Het Veiligheidshuis, z.j.), wat kan bijdragen aan het voorkomen van recidive.

Uit de interviews

In de interviews kwam ook naar voren dat het belangrijk is om in de nazorg rekening te houden met de migratieachtergrond van jongeren. Dat kan bijdragen aan het voorkomen van recidive. Het gaat daarbij om aansluiting op taal, normen en waarden, zo blijkt uit het volgende citaat:

'Dezelfde taal spreken is heel belangrijk. Dat je de cultuur kent, hoe men met elkaar omgaat en bijvoorbeeld welke humor past. Religie speelt daarin ook een rol. Veel jongeren voelen zich toch wel moslim, vanuit het moslim-zijn kun je elkaar aanspreken.'

Een maatje/hulpverlener

In hoeverre het lukt om rekening te houden met de migratieachtergrond van de jongere, kan sterk afhangen van de professional of vrijwilliger. Diversiteitsgevoeligheid onder professionals kan helpen om vanuit verschillende invalshoeken naar hulpverlening te kijken. Methodieken en behandelingen kunnen hierdoor beter aansluiten bij verschillende jongeren met verschillende wensen, behoeften en achtergronden.

'Diversiteit in de hulpverlening is van belang. Zodat er meer vanuit verschillende invalshoeken naar problemen gekeken wordt. Misschien innovatiever, heel anders dan hoe je normaal denkt vanuit bepaalde methoden. Mensen werken vanuit bepaalde methoden, die vaak ook door witte mensen zijn bedacht.'

Een professional

Als de hulpverlener vanuit het referentiekader van de jongere denkt en daar aansluiting bij kan vinden, is volgens de geïnterviewden de kans op recidive kleiner. Dit kan bijvoorbeeld gerealiseerd worden door begeleiding te organiseren door mensen met eenzelfde achtergrond, of begeleiding door mensen die vanuit het referentiekader van de jongere kunnen denken. Dit werd door een professional verwoord als 'cultuursensitief werken':

'Cultuursensitiviteit is dat je je echt bewust bent van je referentiekader als persoon en als professional, vervolgens hoe je kan engageren met de cliënt. En de cliënt is de bron om dat te achterhalen.'

Een professional

VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK

Forsa! is een integrale aanpak waarbij (ex-)gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond een jaar lang worden begeleid door een maatje met eenzelfde culturele achtergrond. De interventie is gericht op criminaliteit, (huiselijk) geweld en recidive. In *Forsa!* wordt de expertise over de doelgroep (ex-)gedetineerden van niet-westerse afkomst gecombineerd met de inzet van een maatje met eenzelfde culturele achtergrond. De maatjes komen uit dezelfde gemeenschap als waaruit de jongeren komen, en doen mee op vrijwillige basis. Doordat de maatjes eenzelfde culturele achtergrond hebben, is er weinig last van een taal- en cultuurbarrière. Hierdoor is er sneller vertrouwen tussen de jongere en het maatje. De maatjes kunnen ook dienen als rolmodel. *Forsa!* is ontwikkeld door [Bureau MHR](#).

De inzet van een positief rolmodel

Het ontbreken van positieve rolmodellen kan bijdragen aan criminaliteit (zie ook hoofdstuk 2, 'Verklarende factoren en oorzaken'). Andersom kan de aanwezigheid van positieve rolmodellen juist bijdragen aan het voorkomen van recidive. Positieve rolmodellen kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van zelfreflectie om zo de 'eigen kracht' van de ex-gedetineerden te versterken (Dekker, Van Straaten & El Kaddouri, 2013). Voor de effectiviteit van het inzetten van rolmodellen moet er tussen rolmodel en jongere een gelijkwaardige relatie bestaan, maar de jongere moet wel respect hebben voor het rolmodel (Lousberg, Van Hemert & Langelaan, 2009). De jongere moet enigszins opkijken tegen het rolmodel. Het werkt dus het als er een goede balans is tussen 'gelijkwaardigheid' en 'opkijken naar' (Felten & Vijlbrief, 2018). Daarnaast is het belangrijk dat een rolmodel ongeveer dezelfde waarden en normen heeft als de jongere (Lousberg et al., 2009).

Uit de interviews

Uit de interviews blijkt eveneens dat het inzetten van rolmodellen een werkzaam element kan zijn. Volgens de respondenten laten rolmodellen een positief beeld zien van iemand met een migratieachtergrond die het lukt om goed te functioneren in Nederland. Daarnaast kunnen zij advies geven of meepraten over het opgroeien en leven als Nederlander met een migratieachtergrond. Dit kan de jongeren weer hoop en een toekomstperspectief geven. Herkenning en erkenning zijn hierin van belang. Iemand uit de familie van de jongere kan dienen als rolmodel, een imam, een bekend persoon, of een maatje met een migratieachtergrond. Een professional vertelt:

'Je gaat informeren of er vrijwilligers zijn met dezelfde culturele afkomst. Het hoeven geen ervaringsdeskundigen te zijn, maar mensen die het leuk vinden om op vrijwillige basis een rolmodel te zijn. Iemand die op een positieve manier naar het leven kijkt en naar het land waarin ze leven, om een beetje te helpen om weer te integreren en op een andere manier met problemen om te gaan.'

Behandelaar

Jongeren met een migratieachtergrond kunnen aan de ex-delinquente jongeren laten zien hoe ze met de verschillende perspectieven kunnen omgaan, en zo dienen als rolmodel:

'Het hoeft helemaal niet iemand te zijn die zelf crimineel is geweest. Maar wel iemand die last heeft ondervonden van het hebben van een migratieachtergrond en daar ook zijn weg in heeft moeten vinden. Die herkenning, als je jongeren daarin herkenning en erkenning biedt, daarmee kan je vertrouwen winnen en dan kunnen ze een nieuwe start maken. Dan geeft dat rust.'

Een professional

Uit de interviews blijkt dat jongeren verschillende positieve effecten ervaren door de inzet van maatjes en hulpverleners die zelf ook een migratieachtergrond hebben. Herkenning van de situatie is de meest genoemde succesfactor. Het vertrouwen groeit sneller als jongere en rolmodel zich in elkaar herkennen. Ze kunnen zich dan makkelijker in elkaars leefsituatie inleven. Hulpverleners met een migratieachtergrond komen vaak uit eenzelfde soort familiesamenstelling als de jongere, en ze hebben vaak ook te maken met de wrijving tussen verschillende normen en waarden. Ze (her)kennen zaken als identiteitsproblematiek en weerbaarheid voor negatieve beeldvorming. Het kan dus zinvol zijn om in te zetten op het benutten van ervaringsdeskundigen.

Inzetten op identiteitsontwikkeling

Jongeren en specifiek jongeren met een migratieachtergrond die hun identiteit niet goed hebben ontwikkeld, hebben een grotere kans te vervallen in crimineel gedrag (Grier, 2000; White & Jones (1996); Grier (1997)). Als deze 'identiteitscrisis' in het nazorgtraject niet wordt aangepakt, is de kans op recidive na de detentie groter. In de literatuur komt naar boven dat daar aan gewerkt kan worden door: (a) levenservaringen uit verleden en heden te verenigen en met elkaar te verzoenen en zich te richten op de toekomst; (b) te ontdekken wat de eigen verwachtingen vanuit thuis en van zichzelf zijn om vervolgens te beoordelen of deze relevant en geschikt zijn en (c) verbintenissen aan te gaan, denk bijvoorbeeld aan een beroep uitoefenen of verbinding met een religie (Grier, 2000).

Uit de interviews

Volgens de respondenten kan het werken aan identiteitsontwikkeling ervoor zorgen dat jongeren minder snel recidiveren. Door aan hun identiteit te werken, worden de jongeren weerbaarder. Hierdoor vermindert de voedingsbodem voor crimineel gedrag, en krijgen risicofactoren voor recidive minder kans om effect te hebben. Weerbaarheid kan daarnaast worden versterkt door te werken aan zelfvertrouwen door bijvoorbeeld positieve ervaringen op te doen; mee te doen in de maatschappij; te kunnen omgaan met conflicten; op te komen voor jezelf; eigen keuzes te kunnen maken; en inlevingsvermogen te ontwikkelen. Door jongeren ruimte te geven voor het ontwikkelen van hun identiteit, krijgen zij het gevoel dat ze er mogen zijn, en dat ze erbij horen. De jongeren hebben behoefte aan erkenning. Als jongeren deze problemen niet aanpakken, is de kans groter dat ze sneller weer delinquent gedrag vertonen.

'Waar ze vandaan komen, die identiteitsproblematiek, die zingevingsproblematiek, of die ongelijke kansen waar ze als een hoge berg tegenop zien. En die ertoe kunnen leiden dat ze denken: nee ik ga voor het snelle geld, want ik red dat toch niet, die hele berg over.'

Een professional

Als het gaat over de identiteitsontwikkeling van jongeren met een migratieachtergrond, speelt die achtergrond natuurlijk ook een rol. De jongeren willen niet het gevoel hebben dat ze moeten kiezen tussen bijvoorbeeld Marokkaan-zijn of Nederlander-zijn. Alleen al door dit onderwerp bespreekbaar te maken, kan de hulpverlener hierop inspelen.

Vergroten moreel besef

Uit een meta-analyse van negentien onderzoeken blijkt dat de morele ontwikkeling van een jongere samenhangt met het wel of niet terugvallen in criminaliteit. Het gaat hierbij om de natuurlijke ontwikkeling van moreel beoordelingsvermogen, maar ook om gevoelens als schuld, schaamte en empathie (Van Vugt, Gibbs, Stams, Bijleveld, Hendriks & Van der Laan, 2011).

Uit de interviews

De respondenten van dit onderzoek hebben het vooral over de emotionele onderdelen van moreel besef, die volgens hen belangrijk zouden zijn om recidive te voorkomen. De ouders moeten tot inzicht komen. Daarbij draait het om de impact van wat ze gedaan hebben. Niet alleen de impact op henzelf, namelijk dat ze vast zijn komen te zitten, maar ook de impact op de lange termijn, de impact op de samenleving en de impact op het slachtoffer.

'Maar wat voor ons heel belangrijk is in deze fase, is het morele besef. Dat ze zich realiseren: ik heb iemand daadwerkelijk iets aangedaan. En niet dat ze zeggen: ja diegene is toch verzekerd. Maar niet beseffen dat diegene een paar jaar niet slaapt.'

Hulpverlener

Bespreken delict

Een manier om het morele besef te doen groeien, is het bespreken van het delict. De een doet dit door echt in te zoomen op wat er gebeurd is, de ander kiest ervoor om het in een breder perspectief te plaatsen. Bijvoorbeeld door te bespreken welke keuzes er zijn gemaakt, door inleving in het slachtoffer te bevorderen en te bespreken welke belangen en wensen de dader en het slachtoffer hebben. Een voorwaarde is dat de hulpverlener begrip moet kunnen tonen en geen sterk beschuldigende toon aanslaat. Het spreken over bijvoorbeeld het trots maken van hun ouders kan helpen om de jongeren over het delict te laten nadenken. Volgens de respondenten worden de jongeren hierdoor getriggerd om vanuit de trots van hun ouders naar hun daden te kijken.

'Delictbespreking, dat komt altijd wel aan de orde. Vaak benoemen ze het wel en aan het begin doen ze er stoer over. Dat aspect moet je proberen weg te halen: je moet laten zien dat het helemaal niet stoer is, maar juist een hele makkelijke oplossing in plaats van iets wat hun ouders trots maakt.'

Hulpverlener

Een ander werkzaam element dat samenhangt met het ontwikkelen van het morele besef is de herstelbemiddeling tussen de dader en het slachtoffer.

Herstelbemiddeling

Wanneer een ex-gedetineerde tot het inzicht komt dat het delict ook een impact had op de ander, is het in sommige gevallen mogelijk om aan herstelbemiddeling te doen. Herstelbemiddeling is een aanpak die ex-gedetineerde jongeren een kans geeft om de aangerichte schade recht te zetten en het slachtofferleed te herstellen. Deze aanpak is in principe toepasbaar op alle strafbare feiten (Steketee, Ter Woerds, Moll & Boutellier, 2006).

Wanneer ex-gedetineerden en slachtoffers tijdens de herstelbemiddeling de kans krijgen om hun gevoelens te uiten, zou er verandering optreden in beleving en zou er wederzijdse empathie ontstaan. Voor de slachtoffers helpt dit contact met de verwerking van wat hem of haar is overkomen (Wolthuis, 2012).

Voor de dader kan het helpen om het eigen zelfbeeld te verbeteren (Wolthuis & Vandenbroucke, 2009). Een voorwaarde voor succesvolle herstelbemiddeling is dat het voor beide partijen een positieve ervaring is.

Uit de interviews

Contact met het slachtoffer en mogelijk de relatie herstellen kan volgens de respondenten in belangrijke mate helpen om recidive te voorkomen. Door contact met het slachtoffer te stimuleren, hopen de professionals dat de jongere verantwoordelijkheid gaat nemen voor zijn of haar daden, doordat er reflectie ontstaat op wat hij/zij gedaan heeft. Door deze reflectie wordt het morele besef van de jongeren vergroot (zie ook het element 'vergroten moreel besef'). Een rechtstreekse confrontatie leidt ertoe dat de daders inzien wat voor schade zij hebben aangericht, wat hen kan aanmoedigen om dit recht te zetten.

Hulpverleners geven aan dat schuldgevoel en schaamte bij de jongeren een rol spelen bij herstelbemiddeling. Hierdoor durven of willen zij vaak niet het gesprek aangaan met het slachtoffer. Wat hen kan motiveren om toch het contact met een slachtoffer aan te gaan, is inleving in het slachtoffer, bijvoorbeeld door zich voor te stellen dat de eigen moeder zo iets zou zijn overkomen:

'...uiteindelijk zag hij in dat het eigenlijk niet goed is wat hij deed, want het had ook zijn moeder, zijn tante of iets dergelijks kunnen zijn, en hij vond het ook heel eng om het slachtoffer te zien. Ik zeg, dat hoeft niet, je kan ook bijvoorbeeld een brief schrijven en dan kunnen we die gewoon naar het slachtoffer sturen, dus toen dacht hij, oké, dat durf ik dan wel.'

Een maatje

Inleving kan te hoog gegrepen zijn. Jongeren zien zichzelf vaak als slachtoffer van bijvoorbeeld hun opvoeding of omstandigheden, waardoor ze delinquent gedrag vertonen. Het kan al winst zijn als de jongere eerst begrip voor zichzelf krijgt om uiteindelijk tot spijt voor en inleving in het slachtoffer te komen (zie het element 'vergroten moreel besef').

'...maar we weten ook dat het voor de jongeren vaak heel moeilijk is om bij het gevoel van spijt te komen. (...) Dus als zo'n jongere begrip voor zichzelf gaat krijgen, dan kan dat winst zijn. Dat kan weer langzaam de ogen openen voor ja, begrip of inlevingsvermogen in de slachtoffers...'

Professional

Herstelbemiddeling vindt meestal plaats in de penitentiaire inrichting. Een professional noemt voor de uitvoering een aantal tips, zoals: laat het plaatsvinden in een grote ruimte, waar het slachtoffer en de dader de mogelijkheid hebben om weg te lopen als ze dat willen. Belangrijk is dat de dader en het slachtoffer geen van beiden het gevoel krijgt dat het gesprek verplicht of benauwend is. Daarnaast benadrukt de professional dat herstelbemiddeling het beste werkt als het tot stand komt vanuit een intrinsieke motivatie van de dader.

'Het moet van binnenuit komen, dus de bemiddelingen vinden plaats op basis van wederkerigheid. Dus slachtoffer wil graag herstellen en de dader ook. Dan kan je ze bij elkaar brengen. Als de intrinsieke motivatie goed is.'

Een professional

3.2 WERKZAME ELEMENTEN IN DE DIRECTE OMGEVING

Vergroten van het sociale netwerk

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat een sterk sociaal netwerk de betrokkenheid bij crimineel gedrag kan verminderen (Dufur, Hoffmann, Braudt, Parcel & Spence, 2015; Dufur, Parcel & McKune, 2013; Wright, Cullen & Miller, 2001, in Hoffmann & Dufur, 2018). In het onderzoek van Dufur en anderen (2015) kwam bijvoorbeeld naar voren dat een sterk sociaal netwerk leidt tot sociale banden met gedeelde normen. Door het creëren van gedeelde normen die ingaan tegen crimineel gedrag, gaan jongeren crimineel gedrag vermijden (Dufur et al., 2015).

Een sterk sociaal netwerk zorgt ervoor dat jongeren support kunnen vinden op emotioneel gebied, met praktische ondersteuning en met psychologische steun. Mensen in het sociale netwerk kunnen dienen als rolmodel (zie het element 'inzet van een positief rolmodel' in paragraaf 3.1), als voorbeeld voor het

met elkaar omgaan, en als sociale controle (Baartman, 2010). Wanneer er sprake is van veel problemen of risicofactoren kan een actief betrokken sociaal netwerk bescherming bieden. Families kunnen bijvoorbeeld beter met tegenslagen omgaan als zij terecht kunnen bij sociale contacten die emotionele ondersteuning bieden (Houkes & Kok, 2009).

Met name voor jongeren met een migratieachtergrond kan het behulpzaam zijn om het sociale netwerk te versterken. In familiekring is het bij hen bijvoorbeeld vaak ongebruikelijk om over onderwerpen te praten die gerelateerd zijn aan drugs en alcohol. Alleen al uit respect wordt daar niet over gesproken. Vaak kunnen jongeren deze zaken wel met leeftijdsgenoten bespreken, maar dan eerder in de vorm van stoere verhalen. Verbeterde communicatie met ouders zou de relatie versterken, waardoor er betere steun geboden kan worden (Bijvoets & Van Heerebeek, 2010) (zie ook het element 'binding en herstel met ouders of opvoeders').

Uit de interviews

Ook uit de interviews komt naar voren dat het voor het voorkomen van om recidive belangrijk is dat het netwerk van de jongere erbij betrokken wordt. Het sociale netwerk kan zowel positieve als negatieve invloed hebben op de jongere. De geïnterviewden bedoelen met het sociale netwerk van de jongeren vaak de ouders, het gezin, andere familieleden, vrienden, maar ook bijvoorbeeld mensen uit de moskee, de voetbaltrainer of een leraar. Bij jongeren met een migratieachtergrond is (de invloed van) het netwerk vaak veel breder en groter. Zo kunnen ook andere mensen dan de moeder, tante, of oma als zodanig worden aangeduid, en goede kennissen worden soms broers of zussen genoemd.

'Je hoort heel vaak 'dat is een neefje of neef'. En neef is niet hetzelfde als wat we er hier in Nederland onder verstaan. Je hebt er heel veel, dat is vaak zo in Surinaamse en Antilliaanse gezinnen. Je hebt vaak ook meerdere moeders. Je hebt je biologische moeder, maar je hebt ook de vrouw door wie je bent opgevoed. Of een oma, maar dat is ook een moeder, of een tante. Onze beleving van wat familie is, is anders dan in andere culturen.'

Een professional

Het is belangrijk dat er gefocust wordt op positieve contacten binnen het sociale netwerk. Deze positieve contacten worden verstevigd door het sociale netwerk te vergroten of bepaalde banden te versterken. Hulpverleners geven aan te kijken of iemand in de familie bijvoorbeeld een bedrijf heeft. Door de banden met dat familielid te verstevigen, kan het ertoe leiden dat de jongere werk krijgt, wat beschermend werkt tegen recidiveren.

'Op die manier kan je ook in contact komen met een oom of een tante of een neef, die ook een eigen bedrijfje heeft of die werkt bij een organisatie waar hij ook terecht kan. Weet je, je moet vooral inzetten op waar hij ook terecht kan. Je moet hem er bewust van maken wat hij eruit kan halen door zijn netwerk bij dingen te betrekken, door dingen te vragen aan zijn familieleden of bepaalde vrienden, zodat hij zelf weet hoe hij zelfredzaam moet functioneren.'

Een hulpverlener

Vaak hebben jongeren meer mensen in hun netwerk dan ze zelf weten. Soms kan het helpend zijn om ook te kijken naar oude contacten, zoals die met een voetbalcoach van vroeger. Omdat familie vaak een grote rol speelt en vrij groot kan zijn, is het ook zinvol om beter te kijken of daar mogelijkheden zijn om de jongere positief te beïnvloeden.

‘Want die familiecultuur die wij hebben (...), ik ben zelf van Marokkaanse afkomst. Je hebt altijd een oom of tante, neef en nicht ofzo, die tot de verbeelding spreekt voor die persoon. Daar kan je best wel meer gebruik van maken om iemand weer in het gareel te krijgen.’

Een maatje

Een duurzaam netwerk

Belangrijk hierbij is dat het netwerk ook duurzaam wordt. Want een hulpverlener of maatje valt op een gegeven moment weer weg.

‘Buren, tantes, heel erg het informele netwerk, want onze rol is tijdelijk. We zijn niet belangrijk, we willen je helpen en begeleiden, maar jij moet het doen en uiteindelijk gaan wij ook weer weg. Hou op met jezelf zo belangrijk maken bij de jongeren, daar zitten jongeren niet op te wachten.’ (Een professional)

Om het netwerk van de jongeren te vergroten, kijken hulpverleners soms ook in hun eigen of professionele netwerk. En koppelen zo mensen aan elkaar. Bijvoorbeeld iemand met een taalachterstand wordt dan gekoppeld aan iemand uit dezelfde cultuur en leeftijd die hem of haar kan helpen. Een andere professional moedigt bijvoorbeeld de jongere aan om naar verschillende activiteiten te gaan om op die manier nieuwe mensen te leren kennen.

‘Er zijn een aantal actieve opdrachten hè: ga die of die eens interviewen of organiseer een voetbaltoernooi. Dat zijn momenten waarop je ook nieuwe relaties kan aangaan.’

Een maatje

Binding en herstel met ouders of opvoeders

Als de jongere in aanraking komt met justitie, moeten hulpverleners de ouders bij het traject betrekken. Niet alleen om hen te informeren, maar ook om de gezinssituatie in kaart te brengen. Zo kan er worden ingeschat of het gezin extra zorg en ondersteuning nodig heeft. Door de ouders bij het traject te betrekken, kunnen zij hun kind ook steun bieden wanneer hij of zij wordt veroordeeld. Vaak hechten de jongeren veel waarde aan de mening van hun ouders over het delict. Als de ouders achter de strafmaatregelen staan, is de kans groter dat dit effect heeft op het uiteindelijke gedrag van het kind wanneer hij of zij vrijkomt. Het is dus ook belangrijk dat instellingen investeren in ouderbetrokkenheid (Distelbrink, Pels, Jansma & Van der Gaag, 2012). Een ouder-kindrelatie waarin de ouders betrokken zijn bij hun kind en hem of haar monitoren, kan delinquent gedrag voorkomen (Bellaart, 2013). Door de relatie te verbeteren, kan het vertrouwen tussen de jongere en zijn/haar ouder(s) worden hersteld. Dit is belangrijk om na detentie weer goed te reintegreren in de samenleving en zo te voorkomen dat de jongere weer vervalt in delinquent gedrag (Steketee et al., 2006).

Uit de interviews

Bij de een deel van de jongeren is de binding met de ouders niet optimaal, volgens de respondenten. Een gebrek aan binding kan eraan bijdragen dat jongeren delinquent worden. Een expert legt uit waardoor we dat vaak zien bij gezinnen met een migratieachtergrond. Ouders van jongeren met een migratieachtergrond missen soms bagage om probelemen waar de jongere in de samenleving tegenaan loopt op te lossen. Voor de eerste generatie migranten heeft het veel energie gekost om te wennen aan de nieuwe Nederlandse cultuur, met nieuwe systemen. Hierdoor is er een achterstand ontstaan. Deze achterstand kan gevolgen hebben voor de tweede en derde generatie. Ouders weten vaak niet hoe ze moeten reageren of handelen als een jongere naar crimineel gedrag neigt. Daarnaast speelt schaamte een grote rol. Bij veel ouders met een

migrantenachtergrond zie we dat ze te maken hebben met een schaamtecultuur, waardoor ze (beginnend) crimineel gedrag negeren of niet weten te begrenzen. Als de ouders het probleemgedrag van hun kind willen beperken, dan weten ze de hulpverlening vaak slecht te vinden.

De geïnterviewden pleiten ervoor om ouders tijdens de detentie van de jongeren te begeleiden, zodat ze hun zoon of dochter bij vrijlating goed kunnen opvangen, en goed kunnen begeleiden.

'Dan heb je geleerd dat je het zo moet doen, zonder de ouders erbij te betrekken. Kom je thuis en eet je alleen met een vork, zoals je hebt geleerd. Ouders zeggen dan: 'wat ben jij aan het doen?' Ik denk dan: ik ben zes maanden niet thuis geweest, ik heb nieuwe dingen geleerd en ik krijg nu de wind van voren omdat ik het weer niet goed doe, weer niet zoals van mij verwacht wordt.'

Een expert

De binding of het herstel met de ouders wordt door de experts en hulpverleners op verschillende manieren aangepakt. Meestal begint dit al als de jongeren nog in de penitentiaire inrichting zitten. Bezoek van ouders wordt bijvoorbeeld geobserveerd door hulpverleners, zodat ze input krijgen voor een gesprek met ouders. Lopende conflicten tussen ouders en kind worden zo duidelijk, waar de hulpverlening op kan inspelen. Daarnaast is het belangrijk dat ouders en het hele systeem om de jongere heen ondersteuning krijgen. Bij voorkeur gebeurt dit al tijdens de detentieperiode. Dat maakt de kans op recidive kleiner.

'Op het moment dat de conflicten tussen ouders en kinderen minder zijn, is dat een beschermende factor voor crimineel gedrag.'

Een hulpverlener

Ouders hebben een grote invloed op het gedrag van hun kinderen. In sommige culturen hechten kinderen extra waarde aan wat hun ouders van hen vinden, en hoe ze hun ouders trost kunnen maken. Dit kan een hulpverlener inzetten om ervoor te zorgen dat de jongeren niet gaan recidiveren. Het is voor hulpverleners dus van belang om een goede band met ouders te hebben.

'... zodat de jongeren niet gaan recidiveren. Want meestal, vooral bij Turkse en Marokkaanse jongeren enzo, zie je dat ze veel waarde hechten aan ouders en wat zij ervan vinden. Ze willen hen trots maken. En wat ik dan bijvoorbeeld doe, ik spreek regelmatig af met de ouders en met de jongeren erbij, en dan gaan we zitten en praten over wat we verder zullen gaan doen.'

Een maatje

Om de binding met de ouders te kunnen herstellen, worden er door de geïnterviewden verschillende voorwaarden genoemd, waaronder ouderlijke steun. Steun kan ontstaan als er wederzijds respect is. Respect kan de jongere na vrijlating bij de ouders terugverdienen. Hoe ouderlijke steun wordt ingevuld, kan verschillen per jongere en per achtergrond.

'Over Nederlandse jongeren zeggen we wel dat ze respect hebben voor hun ouders, maar dat ziet er heel anders uit dan het respect in andere etnische groepen...'

Een professional

Een praktische voorwaarde voor de hulpverleners om het contact te herstellen met de ouders, is het opbouwen van vertrouwen tussen de jongere en de hulpverlener, aldus de respondenten. Door de vertrouwensband is de jongere sneller geneigd over zijn ouders te praten, en staan ze sneller open voor contact met hun ouders. Volgens een aantal respondenten is de vertrouwensband vooral gebaseerd op het nakomen van afspraken door de hulpverlener. Een andere professional noemt het dan ook geen vertrouwensband, maar betrouwbaarheid van de hulpverlener.

Professionals lopen tegen het probleem aan dat ouders zich niet altijd houden aan de afspraken die zij maken over de jongere. Bijvoorbeeld over een verlofplan. Als de jongere zich daar niet aan houdt, is het de bedoeling dat de ouders dit bij de hulpverlener aangeven. Dit gebeurt vaak niet, de ouders schamen zich voor het gedag van hun kind en willen hun kind niet 'verraden'. Professionals kunnen hierop inspelen door duidelijke afspraken te maken met veel uitleg waarom het belangrijk is dat de ouders zich aan de afspraken houden.

'Dat de afspraak is: als hij niet thuis is, dan willen we op de hoogte gesteld worden want... Maar waarom zou je dat niet doen? Want dan verraad jij je eigen zoon. Dus dat maakt het lastig. Dat maakt het lastig werken.'

Een professional

Verschillende geïnterviewden geven tips voor de nazorg om recidive te voorkomen. Het bieden van structuur is er een van. Binnen de penitentiaire inrichting leefden de jongeren vaak in een vaste en strakke structuur. Ze hebben er niet stilgezeten, hebben gewerkt aan hun terugkeer naar de samenleving, en hebben de nodige discipline in hun leven aangebracht. Als ze eenmaal uit de gevangenis zijn, valt deze structuur weg. Wanneer het netwerk of de ouders hier niet goed op aansluiten en de jongeren vervallen in hun oude gedrag, waarbij ze niet worden aangesproken op negatief gedrag en op de afspraken die gemaakt zijn in de gevangenis, vergroot dit de kans op recidive. Het is dus belangrijk dat de ouders en het netwerk weten welke ontwikkeling de jongere doormaakt in de inrichting.

3.3 WERKZAME ELEMENTEN OP HET NIVEAU VAN DE SAMENLEVING

Binding met de samenleving bevorderen

Een van de oorzaken van crimineel gedrag onder jongeren is het missen van binding met de samenleving (zie ook hoofdstuk 2, 'Verklarende factoren en oorzaken'). De socialebindingstheorie van Hirschi (1969, in Steketee et al., 2016) veronderstelt dat er een grotere kans is op delinquent gedrag wanneer de relatie met de maatschappij verzwakt, of zelfs verbroken is. Er is een dubbele loyaliteit: met het Nederlandschap en met de eigen gemeenschap. Als deze jongeren de kant kiezen van hun eigen gemeenschap en religie, kan in sommige gevallen het gevaar ontstaan dat ze zich afkeren van de mainstream samenleving (De Koning, 2008; Junger & Polder, 1991). Door de afzondering vergroot detentie het risico dat de verbinding met de samenleving minder wordt (Holman & Ziedenberg, 2006). De binding met de samenleving wordt ook verzwakt doordat de jongeren vaak opgroeien met weinig conventioneel kapitaal (zie paragraaf 2.1, onder 'Tekort aan conventioneel kapitaal').

Uit de interviews

Dat de binding met de samenleving verzwakt, komt vooral voor als de jongeren de verbinding met school en thuis verliezen, of al niet hadden. Voor het voorkomen van terugval in crimineel gedrag is het daarom belangrijk dat de jongeren als ze eenmaal vrij zijn goed begeleid worden, en dat de verbinding met thuis en de maatschappij wordt hersteld. De respondenten merken op dat het belangrijk is dat de naasten van de jongere ook bij het detentietraject worden betrokken, en eventueel worden ondersteund, en dat er bij vrijlating zinnige dagbesteding is voor de jongere. Daarnaast moet het thuisfront ook worden meegenomen in de stappen die de jongere zet voor zijn/haar terugkeer naar de samenleving.

'De jongere gaat naar een jeugdgevangenis, maar wat gebeurt er dan thuis? Ergens is er daar op de weg iets fout gegaan...'

Expert

VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK

Alleen jij bepaalt wie je bent (AJB) heeft als doel de ontwikkeling van overlastgevend en/of delinquent gedrag te voorkomen, en reeds aanwezig overlastgevend en/of delinquent gedrag te verminderen. De interventie is gericht op jongeren van 12 tot en met 18 jaar met een licht risicoprofiel, die onderwijs volgen aan een praktijkschool of de basis- of kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo. AJB maakt gebruik van de kracht van teamsport, waarbij de deelnemers minimaal zes uur per week onder begeleiding van specifiek geselecteerde en opgeleide trainers sporten binnen de vereniging. Tijdens AJB leren jongeren wat het betekent om onderdeel van een team te zijn. Ze ontwikkelen een gezond(er) sociaal netwerk en worden onderdeel van een sportvereniging. De AJB-interventie duurt maximaal twee jaar en wordt uitgevoerd volgens een vaste methodiek. Uit de meest recente studie van de UvA, blijkt dat deelnemers aan AJB tot twee keer minder in contact komen met de politie dan jongeren uit een controlegroep en tot drie keer minder worden veroordeeld voor een misdrijf dan jongeren uit een controlegroep. AJB is ontwikkeld door het ministerie van Justitie en Veiligheid en wordt nu uitgevoerd door stichting Laureus Nederland. Voor meer informatie zie: www.alleenjijbepaalt.nl.

4. Ten slotte

In dit onderzoek stond de volgende onderzoeksvraag centraal:

Welke specifieke werkzame elementen dragen bij aan het voorkomen van recidive van ex-gedetineerde jongeren (en jongvolwassenen) met migratieachtergrond?

Op basis van literatuurstudie gecombineerd met interviews komen de volgende werkzame elementen naar voren, die bijdragen aan het voorkomen van recidive onder jongeren en jongvolwassenen met een migratieachtergrond (zie ook de uitgebreide samenvatting aan het begin van deze publicatie).

Individuele werkzame elementen

- Aansluiting vinden en maatwerk bij de nazorg
- Rekening houden met de migratieachtergrond van de jongere
- De inzet van een positief rolmodel
- Inzetten op identiteitsontwikkeling
- Vergroten moreel besef
- Herstelbemiddeling

Werkzame elementen in de directe omgeving

- Vergroten van het sociale netwerk
- Binding en herstel met de ouders of opvoeders

Werkzame elementen op het niveau van de samenleving

- Binding met de samenleving bevorderen

SAMENHANG

Het inzetten van een van deze elementen kan bijdragen aan het voorkomen van recidive, maar in de regel zal er meer dan één werkzaam element nodig zijn. Dit is ook zichtbaar in interventies die worden ingezet bij de doelgroep. Doorgaans zijn deze opgebouwd uit verschillende werkzame elementen en zijn de interventies werkzaam doordat de elementen in samenhang worden aangeboden:

- Wanneer een professional in staat is om rekening te houden met de migratieachtergrond van de jongere, zal dit de relatie met de cliënt doorgaans ten goede komen. Hierdoor is het vaak makkelijker om aansluiting te vinden en maatwerk te bieden.
- Door de inzet van een positief rolmodel kan een cliënt een idee krijgen van de alternatieve mogelijkheden voor zijn of haar leven. Dit geeft vervolgens weer richting aan de identiteitsontwikkeling.
- Door in te zetten op herstel van de relatie tussen de dader en het slachtoffer, krijgt de cliënt meer besef van wat de gevolgen kunnen zijn van bepaald gedrag. Dit draagt bij aan het vergroten van een moreel besef. Het ontwikkelen van dit besef en inzicht in de gevolgen, kunnen weer een goede start zijn voor het herstel met ouders of opvoeders.

Dit zijn enkele voorbeelden van de verbindingen die er tussen verschillende werkzame elementen bestaan.

BELANG VAN MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

Zoals eerder aangegeven zijn we in deze studie vooral ingegaan op werkzame elementen op individueel niveau en wat betreft de relatie met de directe omgeving. De bredere maatschappelijke structuur is uiteraard ook van groot belang. Indien de kansen op het vinden van werk, een redelijk inkomen, goede huisvesting en dergelijke basisvoorwaarden niet op orde zijn, zal dit de kans dat interventies recidive voorkomen verkleinen.

TOEPASSING IN DE PRAKTIJK

De specifiek werkzame elementen zouden, waar dat nog niet het geval is, benut kunnen worden door onder andere de (jeugd)reclassering door bijvoorbeeld aandacht te hebben voor factoren als: taal, schuld, schaamte, familie, trots, respect, normen en waarden. Deze factoren spelen een andere rol in het leven van de jongeren met een migratieachtergrond dan in dat van jongeren met een Nederlandse achtergrond.

Hoewel de genoemde elementen voor de praktijk niet altijd nieuw zullen zijn, is het wel van belang om te kijken of en zo ja hoe zij in de praktijk worden toegepast. Kan dat nog consequenter of is het wellicht interessant om eens bij een ervaringsdeskundige te toetsen of dit inderdaad op een passende wijze gebeurt? *Weten* wat werkt is één ding, maar het gaat er vooral om te *doen* wat werkt. In praktijken waar de inzichten over de werkzame elementen wel (deels) nieuw zijn, is het wenselijk om te kijken of zij een plek kunnen krijgen in de huidige praktijk. Is het bijvoorbeeld mogelijk om meer aandacht voor het sociale netwerk te hebben, is het mogelijk om meer te letten op de migratieachtergrond van de jongere?

Kennis over werkzame elementen kan de professional helpen om jongeren uit de doelgroep effectieve ondersteuning te bieden.

Geraadpleegde literatuur

Akers, R. L. (1998). *Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance*. Boston: Northeastern University Press.

Altschuler, D.M., & Armstrong, T.L. (1994). *Intensive Aftercare for High-Risk Juveniles: Policies and procedures*. Washington DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Andrews, D.A., & Bonta, J. (2006). *The psychology of criminal conduct* (4th ed.). Newark, NJ: LexisNexis.

Andrews, D.A., Bonta, J., & Hoge, R.D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice Behavior*, 17(1990), 19-52.

Baartman, H. (2010). Ouderschap en de betekenis van solidariteit om je heen. *Ouderschapskennis*, 13, 182-194.

Baert, S., & Verhofstadt, E. (2015). Labour market discrimination against former juvenile delinquents: Evidence from a field experiment. *Applied Economics*, 47(11), 1061- 1072.

Bakker, I., Wolthuis, A., & Lünemann, K. D. (2013). *Versterking toezicht jeugd: Het functioneren van toezicht jeugdreclassering op de bijzondere voorwaarden jeugd nader beschouwd*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Barnes, J. C., & Beaver, K. M. (2010). An empirical examination of adolescence-limited offending: A direct test of Moffitt's maturity gap thesis. *Journal of Criminal Justice*, 38(6), 1176-1185.

Barnhoorn, B., Broeren, S., Distelbrink, M., De Greef, M., Van Grieken, A., Jansen, W., Pels, T., Pijnenburg, H. & Raat, H. (2013). *Client-, professional- en alliantiefactoren: Hun relatie met het effect van zorg voor jeugd*. Den Haag: ZonMw.

Beerthuizen, M. G. C. J., Beijersbergen, K. A., Noordhuizen, S. & Weijters, G. (2015). *Vierde meting van de monitor nazorg ex-gedetineerden*. Den Haag: WODC.

Bellaart, H. (2013). Jongeren weer op de rails: *Verminderen van recidive bij ontspoorde migrantenjongeren*. Utrecht: FORUM.

Bellaart, H., Hamdi, A., Day, M., & Achahchah, J. (2018). *Wijkteams voor alle doelgroepen effectief*. Utrecht: KIS.

Bijvoets, M., & Van Heerebeek, M. (2010). *Wat migrantenjongeren met wie bespreken*. *Jeugd en Co Kennis*, 4(3), 38-48.

Bulsink, D., & De Gruijter, M. (2013). *Vriendschap opent een nieuwe wereld: Onderzoek naar Best Buddies projecten voor Turkse en Marokkaanse jongeren met een lichte verstandelijke beperking*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Blad, J. (2004). Inleiding tot een herstelgericht detentieregime. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 4(2), 7-23.

Bol, M. (2002). Jeugdcriminaliteit over de grens: Een literatuurstudie naar ontwikkeling, wetgeving, beleid, effectieve preventie en aanpak (ten aanzien) van jeugdcriminaliteit buiten Nederland. Den Haag: WODC.

Bovenkerk, F. (2014). *Marokkaan in Europa, crimineel in Nederland: Een vergelijkende studie*. Den Haag: Boom/Lemma Uitgevers.

Brink, C., & Van der Veen, N. (2013). Kennisdossier 5: Zelfregie, eigen kracht, zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid: De begrippen ontward. Geraadpleegd van <https://www.movisie.nl/publicatie/zelfregie-eigen-kracht-zelfredzaamheid-eigen-verantwoordelijkheid-begrippen-ontward>

CBS. (2016). Jaarrapport integratie 2016. Geraadpleegd van https://www.cbs.nl/-/media/_pdf/2016/47/2016b5_jaarrapport_integratie_2016_web.pdf

Choy, J. (2002). *Gezinsgericht werken vanuit vraaggericht perspectief: Methodiek voor jeugdhulpverleners*. Santpoort Zuid: Nisto-opleidingen.

De Koning, M. (2008). *Zoeken naar een 'zuivere' islam: Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Dekker, F., Van Straaten, R., & El Kaddouri, I. (2013). *Maatjes gezocht: De impact van maatjeswerk en de campagne van het Oranje Fonds*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut

Diversion. (2011). *Voor de klas op sneakers: Peer-education*. Amsterdam: Diversion.

De Vries, A. M., Liem, M., & Nieuwebeerta, P. (2010). Recidive van jongeren betrokken bij moord en doodslag. *Mens en maatschappij*, 85(3), 213-240.

Demuth, S. (2004). Understanding the delinquency and social relationships of loners. *Youth & Society*, 35(3), 366-392.

Dienst Justitiële Inrichtingen (2018). DJI in getal. Geraadpleegd van https://www.dji.nl/binaries/DJI%20in%20getal%202013-2017%20definitief_tcm41-350484.pdf

Dienst Justitiële Inrichtingen (2016). Re-integratie, succesvolle terugkeer naar de maatschappij. Geraadpleegd van https://www.dji.nl/binaries/dji-infographic-gevangeniswezen-juli-2016-copy_tcm41-121764.pdf

Distelbrink, M., & Pels, T. (2008). Deel IVa Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van Antillianen. In Brons, D., Hilhorst, N. & Willemse, F. (red.), WODC aanvulling op Cahier 2008-4: Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren. Den Haag: Ministerie van Justitie / WODC.

Distelbrink, M., Pels, T., Jansma, A., & Van der Gaag, R. (2012). *Ouderschap versterken*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Dufur, M. J., Hoffmann, J. P., Braudt, D. B., Parcel, T. L., & Spence, K. R. (2015). Examining the effects of family and school social capital on delinquent behavior. *Deviant Behavior*, 36(7), 511-526.

Dufur, M. J., Parcel, T. L., & McKune, B. A. (2013). Does capital at home matter more than capital at school? The case of adolescent alcohol and marijuana use. *Journal of drug issues*, 43(1), 85-102.

Felten, H., & Vijlbrief, A. (2018). *Doing it right for optimal impact: Tips voor effectiever discriminatie verminderen van LHBT's in voorlichtingen, trainingen en workshops*. Utrecht: Movisie.

Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.

Graffam, J., Shinkfield, A., Lavelle, B., & McPherson, W. (2004). Variables affecting 21 successful reintegration as perceived by offenders and professionals. *Journal of Offender Rehabilitation*, 40(1-2), 147-171.

Grier, L. K. (2000). Identity diffusion and development among African Americans: Implications for crime and corrections. *Journal of Offender rehabilitation*, 30(1-2), 81-94.

Grier, L.K. (1997). Identity status and identity style among African American juvenile delinquents: Implications for rehabilitation. *Journal of Offender Rehabilitation*, 26(1/2), 53-66.

Het Veiligheidshuis (z.j.). In gesprek met: Jolanda van den Hurk, coördinator Vrij & Verder. Geraadpleegd van http://hetveiligheidshuis.com/Het_Veiligheidshuis,_samenwerken_aan_veiligheid/Publicaties_files/09_Van_den_Hurk.pdf

Hoffmann, J. P., & Dufur, M. J. (2018). Family Social Capital, Family Social Bonds, and Juvenile Delinquency. *American Behavioral Scientist*, 62(11), 1525-1544.

Holman, B., & Ziedenberg, J. (2006). *The dangers of detention: The impact of incarcerating youth in detention and other secure facilities* (p. 9). Washington, DC: Justice Policy Institute.

Houkes, A., & Kok, L. (2009). *Effectiviteit informele netwerken*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Huijnk, W., Dagevos, J., Gijsberts, M., & Andriessen, I. (2015). Werelden van verschil. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd van <https://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai:scp.nl:5d9c020e-0e59-434f-ae78-9bdbde4b1eb1>

Jennissen, R. P. W., & Oudhof, J. (2007). *Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen*. Boom Juridische uitgevers.

Jonkman, H. B., & Vandenbroucke, M. W. G. (2009). *Nazorg voor allochtone jongeren in detentie: Evaluatie van het Helmond-programma*. Verwey-Jonker Instituut.

Jumelet, H., & Wenink, J. (2012) (redactie). *Zorg voor onszelf: Eigen kracht van jeugdigen, opvoeders en omgeving, grenzen en mogelijkheden voor beleid en praktijk*. Amsterdam: SWP.

Junger, M., & Polder, W. (1991). *Achtergronden van delinquent gedrag onder jongens uit etnische minderheden II*. WODC.

Junger-Tas, J., Steketee, M., & Moll, M. (2008). *Achtergronden van jeugddelinquentie en middelengebruik*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Kinds, H. (2002). *Mentoring in het vrijwilligerswerk: een nieuwe formule voor bedrijfsbetrokkenheid en persoonlijke ontwikkeling*. Samenleving en Bedrijf.

Kruissink, M., & Esser, A. A. M. (2004). *Zelfgerapporteerde jeugdcriminaliteit in de periode 1990-2001*. Den Haag: WODC.

Laffra, J. & Nikken, P. (2014). Wat werkt bij het versterken van eigen kracht? Utrecht: NJi. Geraadpleegd van: <https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Wat-werkt-publicatie/Wat-werkt-versterken-van-eigen-kracht.pdf>

Lousberg, M., Van Hemert, D., & Langelaan, S. (2009). *Ingrijpen bij radicalisering: De mogelijkheden van de eerstelijnswerker*. Soesterberg: TNO Defensie & Veiligheid.

Lünnemann, K., Vandenbroucke, M., Verwijs, R., & Roeleveld, W. (2010). *Zorg voor de jeugd na detentie: Vraag en aanbod in Den Haag*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Martin, M. J., McCarthy, B., Conger, R. D., Gibbons, F. X., Simons, R. L., Cutrona, C. E., & Brody, G. H. (2011). The enduring significance of racism: Discrimination and delinquency among Black American youth. *Journal of Research on Adolescence*, 21(3), 662-676.

Metz, J. (2014). Heeft talentontwikkeling betekenis voor eigen kracht? *Jeugdbeleid*, 8(3-4), 79-86.

Michon, H., & Van Weeghel, J. (2000). *Rehabilitatie-onderzoek in Nederland: Overzicht van onderzoek en synthese van bevindingen in de periode 2000-2007*. Utrecht: Trimbos-instituut.

Ministerie van Justitie (2004). *Verbeterplan 'aansluiting nazorg': Programma terugdringen recidive*. Den Haag: Ministerie van Justitie.

Moffitt, T. E. (2017). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. In Beaver, K. M. & Walsh, A., *Biosocial theories of crime* (pp. 69-96). New York: Routledge.

Morgan, C., Burns, T., Fitzpatrick, R., Pinfold, V., & Priebe, S. (2007). Social exclusion and mental health: Conceptual and methodological review. *The British Journal of Psychiatry*, 191(6), 477-483.

Naber, P. M. (2004). *Vriendschap en sociale cohesie: De rol van leeftijdgenoten in de opvoeding van jeugd*. Den Haag: Fonds 1818.

O'Donnell, C. R., & Williams, I. L. (2013). The buddy system: A 35-year follow-up of criminal offenses. *Clinical Psychological Science*, 1(1), 54-66.

Pels, T., & Nijsten, C. (2003). Myths and realities of diversity in child rearing and parent-child relations: Nonindigenous compared to indigenous families in the Netherlands. In Hagendoorn, L., Veenman, H., Vollebergh, W. A. M. (eds.). *Structural integration and cultural orientations in indigenous and non-indigenous Dutch citizens*. (pp. 63-90). Aldershot: Ashgate.

Pels, T., Distelbrink, M., & Postma, L. (2009). Opvoeding in de migratiecontext: Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd van https://www.verwey-jonker.nl/doc/multicultureel/Opvoeding%20in%20de%20Migratiecontext_2699.pdf

Pels, T. (2008). Deel IV: Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van jongens van Marokkaanse afkomst. In Brons, D., Hilhorst, N. & Willemse, F. (red.), WODC Cahier 2008-4: *Het kennisfundament ten behoeve van de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren* (pp. 183-199). Den Haag: Ministerie van Justitie / WODC.

Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming. (2007). Op het juiste spoor: Jaarverslag 2007. Geraadpleegd van https://www.rsj.nl/binaries/jaarverslag%202007%20rsj_tcm26-27565.pdf

Steketee, M., Van der Gaag, R., & Wolthuis, A. (2016). *Jeugdcriminaliteit onder migranten: Internationale vergelijking zelfrapportage en beleid*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Steketee, M., Ter Woerds, S., Moll, M., & Bouttellier, H. (2006). *Herstelbemiddeling voor jeugdigen in Nederland: Een evaluatieonderzoek naar zes pilotprojecten*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, Assen: Van Gorkum.

Van den Berg, C., Bijleveld, C., Blommaert, L., & Ruiters, S. (2017). Veroordeeld tot (g)een baan: Hoe delict- en persoonskenmerken arbeidsmarktkansen beïnvloeden. *Tijdschrift voor Criminologie*, 59(1-2), 113-135.

Van der Put, C. E., Stams, G. J. J., Deković, M., Hoeve, M., & Van der Laan, P. H. (2014). Etnische verschillen in risicofactoren. *Kind & Adolescent*, 35(2), 70-85.

Van Stokkom, B. A. M. (2009). Houdt religie af van misdaad?: Over de impact van geloof, religieus geïnspireerde programma's en rehabilitatie van daders. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 9(4), 8-25.

Van Vugt, E., Gibbs, J., Stams, G. J., Bijleveld, C., Hendriks, J., & Van der Laan, P. (2011). Moral development and recidivism: A meta-analysis. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 55(8), 1234-1250.

Vervaart, L. (2013). *Wat is een stigma?* Alter, 1, 1-5.

Walters, G. D. (2016). Someone to look up to: Effect of role models on delinquent peer selection and influence. *Youth violence and juvenile justice*, 14(3), 257-271.

Ward, T., & Langlands, R. (2009). Repairing the rupture: Restorative justice and the rehabilitation of offenders. *Aggression and Violent Behaviour*, 14, 205-214.

Ware, N. C., Hopper, K., Tugenberg, T., Dickey, B., & Fisher, D. (2007). Connectedness and citizenship: Redefining social integration. *Psychiatric Services*, 58(4), 469-474.

White, J. M., & Jones, R. (1996). Identity style of male inmates. *Criminal Justice and Behavior*, 23(3), 490-504.

Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wolthuis, A. (2012). *Herstelrecht, een kinderrecht: Voorstellen voor integratie van herstel in het hart van het jeugdstrafrecht*. Den Haag: Boom/Lemma uitgevers.

Wolthuis, A., & Vandenbroucke, M. (2009). *Schade herstellen tijdens jeugddetentie: Een evaluatieonderzoek naar herstelgericht werken in Forensisch Centrum Teylingereind*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Wormith, J. S., & Olver, M. E. (2002). Offender treatment attrition and its relationship with risk, responsivity, and recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 29(4), 447-471.

Bijlage 1 Leidraad interview

	Ruimte klaarmaken	<p>Prettige interviewopstelling in een prettige ruimte.</p> <p>Interviewleidraad mee en papier en pen om antwoorden op te schrijven</p> <p>Drinken (koffie/thee/water)</p> <p>Snacks / iets lekkers</p>
5 min	Introductie op interview	<ul style="list-style-type: none"> • Uitleg geven over het onderzoek > introductiepraatje • Doel van het interview • Danken voor deelname • Toestemmingsverklaring • Heeft u vragen voorafgaand aan het interview? • Akkoord dat de voicerecorder nu aangaat? • Pas na akkoord interview starten • Introductievragen:<ul style="list-style-type: none"> • Korte introductie van de participant en van de organisatie waar diegene voor werkt (informatie over de organisatie en werkervaring achterhalen) • Wat is uw functie? En hoe lang bent u al aan het werk in dit veld met ex-gedetineerde jongeren / met jongeren met een migratieachtergrond?
20 min	Topic 1: Hulpverlening	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hoe ziet de doelgroep eruit waar u mee werkt? Waarom ligt de focus op deze groep?<ol style="list-style-type: none"> a. (Doorvragen naar: leeftijd, gender, locatie, culturele achtergrond, SES, opleidingsniveau) 2. In hoeverre komen jongeren met een migratieachtergrond vaker in de criminaliteit terecht en recidiveren zij vaker? Waar komt dat door? 3. Wat is belangrijk in de begeleiding van (ex-gedetineerde) jongeren met een migratieachtergrond? Is dat anders dan de begeleiding van jongeren zonder migratieachtergrond? 4. Hoe vindt u dat de verplichte nazorg van de jongeren is geregeld? Zijn er dingen die verbeterd/anders moeten worden in de begeleiding / reguliere nazorg van deze doelgroep? Zo ja: welke? Waarom?<ol style="list-style-type: none"> a. (Praktische zaken: genoeg voorzieningen, cultuursensitief) 5. Hoe laten jullie de jongeren weer deel uitmaken van de samenleving? Kunt u het proces beschrijven? 6. Werkt uw interventie goed genoeg voor de jongeren met een migratieachtergrond? Wat is er nog meer nodig om de interventie te verbeteren voor deze doelgroep? 7. Op welke modellen/theorieën is uw interventie gebaseerd of welke gebruikt u bij de begeleiding van deze jongeren? 8. Hoe zou het ideale re-integratieproces van deze jongeren moeten verlopen volgens u? Welke rol heeft u hierin? 9. Wat zijn de behoeften van (ex-gedetineerde) jongeren met een migratieachtergrond volgens u? Op welke manier sluit uw werk / dit project aan bij de behoefte van de jongere?<ol style="list-style-type: none"> a. Wat werkt daarin wel en wat niet? (Ingaan op rolmodellen, vertrouwen, herstelbemiddeling) 10. Welke risicofactoren voor jongeren met een migratieachtergrond moeten weggenomen worden om het overgaan tot criminaliteit/recidiveren te voorkomen? 11. In hoeverre wordt er in de aanpak om recidive te verminderen rekening gehouden met cultuurspecifieke risicofactoren en succesfactoren? 12. In hoeverre vindt u dat jongeren met een niet-westersemigratieachtergrond ander soort hulp moeten krijgen dan andere jongeren? Is dit noodzakelijk denkt u?

60 min
Totaal

KERN VAN HET INTERVIEW

15 min

Topic 2: Individuele context

1. Wat zijn de veelvoorkomende problemen waar (ex-gedetineerde) jongeren met een migratieachtergrond mee kampen? Tegen welke barrières lopen zij aan? Is dit anders dan of hetzelfde als voor jongeren zonder migratieachtergrond?
  - a. (Doorvragen naar: praktische problemen, problemen in het gezin, psychische problemen, stress/frustratie, zelfbeeld van de jongeren)
2. Welke rol speelt migratieachtergrond hierin? En hoe verschilt dit van de jongeren zonder migratieachtergrond? (maar ook: criminele achtergrond, discriminatie/uitsluiting)
3. In hoeverre hebben deze jongeren te maken met discriminatie om hun migratieachtergrond of criminele achtergrond? En hoe gaan zij om met deze 'labels'?
4. Op welke van deze twee ligt de focus volgens de respondent? En waar merken of zien ze dit aan?
5. Wat voor beeld hebben deze jongeren over zichzelf? En over hun toekomst?
6. Hoe zien de jongeren hun positie in de maatschappij? Voelen zij zich geaccepteerd? Waaruit blijkt dat?

20 min

Topic 3: Sociaal netwerk

1. Hoe ziet het sociale netwerk van de jongeren er over het algemeen uit?
2. Hoe belangrijk acht u het sociale netwerk bij het plegen van delicten? Hoe zit dat bij de re-integratie van de jongeren met een migratieachtergrond?
3. Hoe is de relatie tussen de jongeren en de ouders over het algemeen?
4. Wat is de invloed van de familie op de jongere?
5. Wat is de invloed van de financiële situatie van de ouders of familie op het overgaan tot criminaliteit/recidiveren van de jongeren?
6. Hoe belangrijk is het hebben van vrienden voor deze doelgroep? Wat voor invloed heeft dit op het vertonen van delinquent gedrag?
7. Hoe heeft het opgroeien tussen twee culturen invloed op de (problemen van de) jongeren?
8. In hoeverre speelt de buurt waar de jongeren in opgroeien een rol bij het overgaan tot criminele activiteiten? En hoe groot is de invloed van de straatcultuur op de jongeren met een migratieachtergrond?
9. Wat is over het algemeen hun opleidingsniveau? Hoe staan de jongeren tegenover het hebben van werk of naar school gaan?
10. Denkt u dat het terecht komen in de criminaliteit en recidiveren afhankelijk is van de omstandigheden waarin deze jongeren opgroeien of dat er sprake is van een zekere culturele invloed? En waarom?

5 min

Afsluiting

1. Heb ik iets niet gevraagd wat u wel wil vertellen?
  2. Heeft u zelf nog vragen?
- Overige inbreng...
- Bedanken voor deelname
  - Nog andere interessante respondenten voor dit onderzoek?
  - Uitleggen wat er met de resultaten gebeurt

Bijlage 2 Toestemmingsformulier

Beste deelnemer,

U bent gevraagd om deel te nemen aan het onderzoek naar het voorkomen van recidive van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond. In deze brief willen wij u graag goed informeren voordat u meedoet.

WAAROM DIT ONDERZOEK?

Voor dit onderzoek willen wij graag weten wat de ervaringen zijn van professionals die werken met (ex-gedetineerde) jongeren met een migratieachtergrond. Hiervoor willen wij graag een interview bij u afnemen. Het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de problematiek, recidive en het re-integratieproces van ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond: Wat werkt goed in dit proces en wat kan er eventueel verbeterd worden? Dit met het oog op het verminderen van recidive bij ex-gedetineerde jongeren met een migratieachtergrond.

WIE DOET DIT ONDERZOEK?

Het is een onderzoek van KIS (Kennisplatform Integratie & Samenleving) onder verschillende professionals die werkzaam zijn op dit gebied. De interviews worden uitgevoerd door twee stagiairs van Movisie.

ANONIMITEIT

De dingen die we hier bespreken blijven tussen u en mij, alles wat we op papier zetten is anoniem. Dit betekent dat niemand erachter zal kunnen komen dat de antwoorden die u geeft van u komen. De interviews zullen wel opgenomen worden, maar dat is puur en alleen omdat wij niet alles kunnen onthouden van wat er nu wordt gezegd. Deze opnames zullen wij ook alleen zelf beluisteren om deze informatie te verwerken. We willen graag om uw toestemming vragen om duidelijk te maken dat wij netjes omgaan met wat u hier heeft verteld. Verder zullen de onderzoekers nooit privacygevoelige informatie doorgeven aan derden. De onderzoeksgegevens worden op een beveiligde server van Movisie bewaard, zodat niemand anders dan het onderzoeksteam uw antwoorden kan zien.

WAT WORDT ER VAN U VERWACHT?

Het interview duurt maximaal een uur en uw deelname is geheel vrijwillig. Als u een vraag niet wilt beantwoorden, zeg dan 'Volgende vraag'. Als u tussendoor een pauze wilt, zeg het dan even.

Als u besluit te willen stoppen, dan kan dit altijd. Als u stopt hoeft u hier geen reden voor op te geven. U kunt dan mailen naar: r.broekroelofs@movisie.nl

MEER INFORMATIE

Voor meer informatie over het onderzoek kunt u contact opnemen met: Jayanti Lalji (j.lalji@movisie.nl).

TOESTEMMINGSVERKLARING

Bedankt dat u mee wilt doen aan het interview. Om mee te kunnen doen is er eerst officiële toestemming nodig. Hieronder staan stellingen, als u akkoord bent, kruis dan het vakje 'ik ga akkoord en wil meedoen met dit onderzoek' aan. Als u akkoord bent, beginnen we met het interview.

- Ik heb de informatiebrief gelezen en erover kunnen nadenken. Ook kon ik aanvullende vragen stellen en deze zijn beantwoord.
- Ik weet dat meedoen aan dit onderzoek geheel vrijwillig is. Ik weet dat ik het recht heb om op vragen geen antwoord te geven en dat ik op elk moment kan beslissen om het interview te stoppen, en dat ik daarbij geen reden hoeft te geven.
- Ik weet dat het interview wordt opgenomen, maar dat gegevens anoniem blijven.
- Ik geef hierbij toestemming om deel te nemen aan een interview voor een wetenschappelijk onderzoek naar de ervaringen met (ex-gedetineerde) jongeren met een migratieachtergrond.

Als ik niet meer wil deelnemen aan het onderzoek, dan kan ik dit doorgeven aan Joey Poerwoatmodjo (j.poorwoatmodjo@movisie.nl) en Jayanti Lalji (j.lalji@movisie.nl). Mijn antwoorden worden dan niet gebruikt in het onderzoek en mijn data worden vernietigd.

Ik ga akkoord en wil meedoen met dit onderzoek

Ik ga ermee akkoord dat dit interview wordt opgenomen

Datum:

Naam:

Handtekening deelnemer:

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteurs: René Broekroelofs
Anouk Visser
Joey Poerwoatmodjo
Jayanti Lalji
Met dank aan: Met dank aan Marijke Booijink, Hans Bellaart, Trees Pels,
Oka Storms en alle respondenten
Ontwerp: [Design Effects](#)
Foto omslag: 123RF
Redactie: Annemarie van den Berg
Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving
Catharijnesingel 47
3511 GC Utrecht
T (030) 789 20 009
E info@movisie.nl
I www.movisie.nl

De publicatie kan gedownload worden via de website van Kennisplatform Integratie & Samenleving: www.kis.nl.

© Kennisplatform Integratie & Samenleving, Utrecht 2020.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Movisie. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with Movisie. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

KENNISPLATFORM INTEGRATIE & SAMENLEVING

Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving. Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennis-uitwisseling via www.kis.nl, de [nieuwsbrief](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

